

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

Přírodovědecká fakulta

Katedra rozvojových a environmentálních studií

Gorily v mlze po čtyřiceti letech

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Autorka: **Eliška KOLÁŘOVÁ**

Studijní obor: Mezinárodní rozvojová a environmentální studia

Forma studia: Prezenční

Vedoucí práce: **Mgr. et Mgr. Tomáš DANĚK, Ph.D.**

Rok: 2024

BIBLIOGRAFICKÝ ZÁZNAM

Autorka (osobní číslo): Eliška KOLÁŘOVÁ (R20573)

Studijní obor: Mezinárodní rozvojová a environmentální studia

Název práce: Gorily v mlze po čtyřiceti letech

Title of thesis: Gorillas in the mist after forty years

Vedoucí práce: Mgr. et Mgr. Tomáš Daněk, Ph.D.

Jazyk práce: Český

Rozsah práce: 52 stran

ABSTRAKT

Práce *Gorily v mlze po čtyřiceti letech* je přehledová studie založená na rešerši. Zkoumá historii ochrany goril horských (*Gorilla beringei beringei*) v národních parcích Virungy a Bwindi. Popisuje pozitivní dopad na populaci druhu a roli Dian Fossey a turismu v tomto úspěchu. Dále analyzuje společenský dopad zaměřený na vysídlení Batwů z Národního parku Bwindi Impenetrable. Popisuje situaci, ve které se tato původní, lovecko-sběračská komunita našla po roce 1991. Zahrnuje i současný stav, kdy i po více než třiceti letech nebyla jejich situace dostatečně adresována. Práce se věnuje i problematice gorilího turismu navázaného na oblast. Zahrnuje jeho důsledky pro gorily samotné – převážně stres, který cestovní ruch způsobuje a zároveň do jaké míry jsou dodržována pravidla cílená na omezení těchto negativních dopadů. Na závěr zkoumá i společenský dopad turismu na místní komunity.

Klíčová slova: gorila horská, zavedení ochrany, Batwa, NP Bwindi, nucené vysídlení, gorilí turismus

ABSTRACT

Gorillas in the Mist after Forty Years is a research-based overview study. It examines the conservation history of mountain gorillas (*Gorilla beringei beringei*) in Virunga and Bwindi. It describes the positive impact on the species' population and the role of Dian Fossey and tourism in this success. It also analyses the social impact focused on the displacement of Batwa from Bwindi Impenetrable National Park. It describes the situation in which this indigenous, hunter-gatherer community found itself after 1991. It also covers the current situation where, even after more than thirty years, their condition has not been adequately addressed. The paper also looks at the issue of gorilla tourism linked to the area and its implications for the gorillas - mainly the stress that tourism causes, as well as the extent to which rules aimed at reducing these negative impacts are being followed. Finally, it examines the social impact of tourism on local communities.

Keywords: mountain gorilla, conservation, Batwa, NP Bwindi, forced displacement, gorilla tourism

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci *Gorily v mlze po čtyřiceti letech* vypracovala samostatně pod vedením. Mgr. et Mgr. Tomáše DAŇKA, Ph.D. a veškeré zdroje, které byly použity, jsou uvedeny v seznamu literatury.

V Olomouci dne:

.....
Eliška Kolářová

Poděkování

Ráda bych poděkovala svému vedoucímu bakalářské práce, Mgr. et Mgr. Tomáše DAŇKA, Ph.D., za cenné rady a podporu při psaní této práce. A zároveň za oporu svých nejbližších.

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

Přírodovědecká fakulta

Akademický rok: 2021/2022

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(projektu, uměleckého díla, uměleckého výkonu)

Jméno a příjmení: Eliška KOLÁŘOVÁ
Osobní číslo: R20573
Studijní program: B0588A330001 Mezinárodní rozvojová a environmentální studia
Téma práce: Gorily v mlze po čtyřiceti letech
Zadávací katedra: Katedra rozvojových a environmentálních studií

Zásady pro vypracování

Práce se zaměří na popsání důsledků zavedení ochrany východních goril (*Gorilla beringei*) v pohoří Virunga v pohraničí Ugandy, Rwandy a Demokratické republiky Kongo. Bude popisovat současný stav ochrany, její dopad na populaci druhu a vliv turismu navázaného na pozorování goril. Součástí bude i popis dopadu na místní obyvatele se zaměřením na nucené vysídlení národa Batwa z důvodu vytvoření rezervace Bwindi.

Rozsah pracovní zprávy: 10 – 15 tisíc slov
Rozsah grafických prací: dle potřeby
Forma zpracování bakalářské práce: tištěná

Seznam doporučené literatury:

Canington, S. L. (2018). Gorilla beringei (Primates: Hominidae). *Mammalian Species*, 50(967). <https://doi.org/10.1093/mspecies/sey014>

Higginbottom, K. (2004). *Wildlife Tourism Impacts, Management and Planning*. Common Ground Publishing [for] CRC for Sustainable Tourism. <https://sustain.pata.org/wp-content/uploads/2014/12/WildlifeTourism-impacts.pdf>

Muresherwa, G., Amony, I., Iwu, C. G., & Dube, C. N. (2020). The impact of mountain gorilla tourism: A residents' perspective. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 9(2).

Plumptre, A. J., & Williamson, E. A. (2010). Conservation-oriented research in the Virunga region. In *Mountain Gorillas*. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511661631.015>

RODRIGUEZ, N. D. (2021). CONSEQUENCES OF CONSERVATION-INDUCED DISPLACEMENT: A CASE STUDY WITH BATWA PARTICIPANTS IN SOUTHWEST UGANDA. In *University of Colorado Colorado Springs*. <https://static1.squarespace.com/static/5be066eca9e028fe088be707/t/60ec6cf66ad76c09748e233b/1626107131916/Natalie+Thesis+Final.pdf>

Tapper, R. (2006). *Wildlife Watching and tourism: A study on the benefits and risks of a fast growing tourism activity and its impacts on species*. UNEP / CMS Convention on Migratory Species and TUI. www.cms.int

Tumusiime, D. M., & Sjaastad, E. (2014). Conservation and Development: Justice, Inequality, and Attitudes around Bwindi Impenetrable National Park. *Journal of Development Studies*, 50(2). <https://doi.org/10.1080/00220388.2013.841886>

Vedoucí bakalářské práce: Mgr. Tomáš Daněk, Ph.D.
Katedra rozvojových a environmentálních studií

Datum zadání bakalářské práce: 17. května 2022

Termín odevzdání bakalářské práce: 12. dubna 2023

L.S.

doc. RNDr. Martin Kubala, Ph.D.
děkan

doc. RNDr. Pavel Nováček, CSc.
vedoucí katedry

V Olomouci dne 17. května 2022

OBSAH

ÚVOD	10
CÍLE A METODOLOGIE	11
1 OCHRANA GORIL	12
1.1 Gorily ve Virunze a Kigezi	12
1.1.1 Gorila východní (<i>Gorilla beringei</i>)	13
1.2 Vytváření chráněných rezervací	15
1.3 Výzkum a ochrana horských goril	16
1.4 Vznik a role gorilího turismu	18
1.5 Současná ochrana	19
1.6 Hrozby	20
1.6.1 Ztráta, přeměněna nebo fragmentace stanovišť	20
1.6.2 Lov a pytláctví	22
1.6.3 Zvýšený kontakt s lidmi	23
1.6.4 Války a politické nepokoje	23
1.6.5 Klimatická změna	24
2 SPOLEČENSKÝ DOPAD VYTVOŘENÍ REZERVACÍ	25
2.1 Nucené přesídlení	25
2.2 Bwindi Impenetrable (Uganda)	26
2.2.1 Batwa Pygmejové	26
2.2.2 Vyhnutí Batwů z Bwindi a události k tomu vedoucí	27
2.2.3 Současný stav a problémy	29
3 TURISMUS	35
3.1 Wildlife turismus a ekoturismus	35
3.2 Gorilí turismus	35
3.2.1 Návštěvnost	36
3.3 Pravidla a jejich dodržování	37
3.4 Dopad na gorily	38
3.5 Socioekonomický dopad	39
3.6 Domorodý cestovní ruch	40
4 SHRNUTÍ A DOPORUČENÍ	41
ZÁVĚR	43
SEZNAM LITERATURY	45

SEZNAM GRAFŮ

Graf 1 Počet návštěvníků NP Bwindi mezi lety 2002-2021 (autorka podle JICA (2017); UBOS (2005; 2008; 2022)).....36

Graf 2 Počet návštěvníků NP Volcanoes mezi lety 2005-2021 (autorka podle NISR (2023))37

SEZNAM MAP

Mapa 1 Zkoumané parky s výskytem goril východních (*Gorilla beringei*) (autorka podle dat Protected Plantet a ArcGIS) 12

SEZNAM TABULEK

Tabulka 1 Taxonomie rodu *Gorilla* (autorka podle (Grubb et al., 2003) 13

Tabulka 2 Velikost subpopulace *Gorilla b. beringei* ve Virunze (autorka podle Hickey et al. (2018)) 17

Tabulka 3 Velikost subpopulace *Gorilla b. beringei* v Bwindi (autorka podle Robbins et al. (2011); Hickey et al., (2019))..... 17

Tabulka 4 Politiky a události vedoucí k vysídlení Batwů (autorka podle Rodriguez (2021)).....28

SEZNAM ZKRATEK

ACHPR	African Commission on Human and Peoples' Rights
APB	Association for the Promotion of the Batwa
AWF	African Wildlife Foundation
BDP	Batwa Development Program
BIDO	Batwa Indigenous Development Organisation
BMCT	Bwindi Mgahinga Conservation Trust
CARE	Cooperative for Assistance and Relief Everywhere
CAURWA	Community of Indigenous Peoples of Rwanda
CITES	Úmluva o mezinárodním obchodu s ohroženými druhy volně žijících živočichy a planě rostoucími rostlinami
DRK	Demokratická republika Kongo
GEF	Global Environment Facility
ICESCR	Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech
IDCM	Internal Displacement Monitoring Centre
IGCP	Mezinárodní program na ochranu goril
IRR model	Impoverishment Risk and Reconstruction Model
IUCN	Světový svaz na ochranu přírody
M23	March 23 Movement
NISR	National Institute of Statistics Rwanda
NP	Národní park
ORTPN	Rwanda Office of Tourism and National Parks
PIDP KIVU	Integrated Programme for the Pygmy People Development in Kivu
SB	Světová banka
SOCO	South African Congo Oil
UBOS	Uganda Bureau of Statistics
UNESCO	Organizace OSN pro vzdělání, vědu a kulturu
UNP	Uganda National Parks
UOBDU	United Organisation for Batwa Development in Uganda
USD	Americký dolar
UWA	Uganda Wildlife Authority
WWF	Světový fond na ochranu přírody

ÚVOD

„Člověk se stejnou mentalitou, která mu kdysi umožňovala přemoci lvy a medvědy, snaží se podmanit si celou přírodu a obětuje přitom věčnost za účelnost.“

(Schaller, 1966)

Před více než čtyřiceti lety, v roce 1983, vyšla poprvé kniha od americké badatelky Dian Fossey, která pojednávala o jejím téměř patnáctiletém výzkumu horských goril v sopečném pohoří Virunga na území Rwandy, Ugandy a tehdejšího Zairu (dnes DRK). Její práce přinesla výrazně do veřejného prostoru problematiku ochrany goril horských. Svojí prací navazovala na amerického biologa a ochránce přírody George Schallera. Jejich úsilím, výzkumem, publikacemi a vystupováním na veřejnosti, se podařilo změnit tehdejší převládající náhled na gorily – z krutých a divokých tvorů se staly v očích veřejnosti inteligentní a jemná stvoření zasluhující naši ochranu.

Za více než dvacet let jejího působení ve Virunze se situace pro populaci horských goril začala zlepšovat. Z rychle klesající populace ještě v 80. letech se karty otočili a populace začala v 90. letech růst. Tento trend přetrvává a roku 2018 se gorily horské dostaly na úroveň ohroženého taxonu Červeného seznamu IUCN (Světový svaz na ochranu přírody) z předchozího kriticky ohroženého taxonu. Její práce byla v některých ohledech kontroverzní, ale z hlediska ochrany druhu úspěšná. Zavedení striktnějších pravidel v rezervacích s sebou neslo i negativní společenské důsledky, které dopadly především na místní lovecko-sběračské etnikum Batwů. Batwové v důsledku nuceného vysídlení z tehdy nově vytvořených národních parků skončili ze dne na den v chudobě a bez přístupu ke zdrojům. Jejich špatná situace ve spoustě aspektů přetrvává dodnes.

V době začátků striktnější ochrany se zároveň na pozadí děl paradigmatický posun v environmentalistice v USA, který podobu ochrany výrazně ovlivnil. Hlavním výstupem byl vznik gorilího turismu, jako kompromisu ochrany horských goril a rozvoje zemí a místních komunit. Jako záruka udržení úrovně ochrany motivovaná ekonomickými benefity. Ochrana goril tak byla zajištěna, ale turismus s sebou přinesl další nezamýšlené dopady i pro horské gorily, a ne vždy naplnil, co sliboval na socioekonomické úrovni.

Tato bakalářská práce cílí na zmapování a popsání zavedení striktnější ochrany horských goril a výše nastíněných důsledků, které to pro oblast mělo.

CÍLE A METODOLOGIE

Cílem této bakalářské práce je zpracovat přehledovou studii popisující důsledky zavedení ochrany goril východních (*Gorilla beringei*) se zaměřením na gorily horské (*Gorilla beringei beringei*) ve Virunze a Bwindi (NP Virunga, NP Volcanoes, NP Bwindi Impenetrable a NP Mgahinga). Tyto dopady jsou popsány z dvou hledisek:

- ❖ hledisko prosperity populace goril horských
- ❖ hledisko společenské.

Na základě tohoto jsou psány první a druhá kapitola práce. Z hlediska goril horských je zkoumán vývoj stavu populace a faktory, které tyto počty ovlivňují. Dále pak vývoj výzkumu, stav ochrany a jeho proměna s příchodem turismu jako klíčového aktéra situace. V neposlední řadě stav současné ochrany tohoto druhu a rizika jakým čelí v dnešní době. Společenský dopad je zaměřen na problematiku dopadů nuceného vysídlení místních obyvatel, konkrétně na situaci domorodého etnika Batwů vyhnaných z ugandského Národního parku Bwindi Imenetrable.

Třetí kapitola popisuje situaci skrze turismus navázaný na přítomnost goril v oblasti. Turismus je oddělen, protože je významným faktorem ovlivňujícím oba dva aspekty předchozích kapitol. Jeho dopad je taktéž zkoumán z úrovně goril horských i společenských dopadů.

Práce vychází kompletně z rešerše dostupné literatury napsané na toto téma. Převážně je založená na akademických člancích a částečně na knize D. Fossey *Gorily v Mlze* (1983). Velké množství práce vychází z anglických zdrojů. U anglických názvů majících oficiální překlad do češtiny, jsou tyto názvy používány v češtině. Názvy bez oficiálních překladů jsou ponechány v anglickém jazyce a je uveden vlastní překlad pod čarou.

1 OCHRANA GORIL

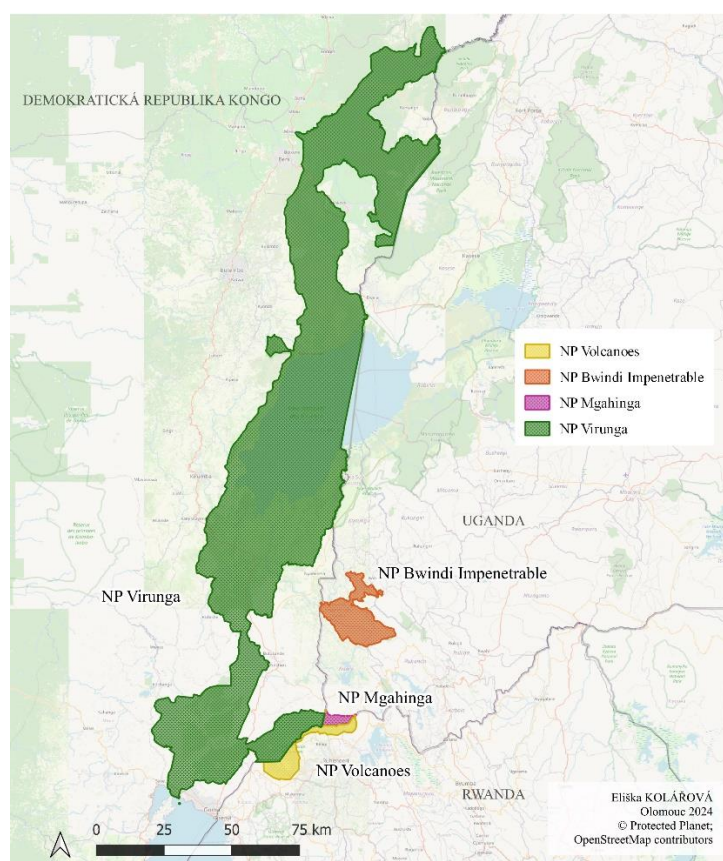
1.1 Gorily ve Virunze a Kigezi

Dian Fossey se zabývala primárně výzkumem goril horských (*Gorilla beringei beringei*), které jsou poddruhem goril východních (*Gorilla beringei*). Pro tuto práci bude kvůli NP Virunga částečně připojen i druhý poddruh – gorily východní nížinné (*Gorilla beringei graueri*). V NP Virunga se totiž nachází oba poddruhy současně, tudíž pro účely této práce je zde nelze vynechat – zkoumání dopadů ochrany druhu i turismus na ni navázaný je v tomto parku propojený. Ve zbylých národních parcích, na které se zaměřuji se vyskytují pouze gorily horské.

Oblast, kterou se budu zajímat, jak ji již zkoumala Dian Fossey při svém 13letém výzkumu goril horských, se nachází ve vulkanickém pohoří Virunga na území DRK a Rwandy, plus je připojena náhorní plošina Kigezi v Ugandě, kde jsou další místa výskytu goril horských. Momentálně se v tomto regionu oblast jejich výskytu dělí do čtyř přírodních rezervací – Národní park Virunga na území DRK, Národní park Volcanoes ve Rwandě a Národní park Bwindi Impenetrable (dále v textu používán zkráceně jako NP Bwindi) a Mgahinga na jihozápadě Ugandy (viz. mapa 1 níže).

ZKOUANÉ NÁRODNÍ PARKY S VÝSKYTEM GORIL
VÝCHODNÍCH (*Gorilla beringei*)

Mapa 1 Zkoumané parky s výskytem goril východních (*Gorilla beringei*) (autorka podle dat OpenStreetMap contributors a Protected Planet)

Parky vulkanického pohoří Virunga obsahují většinu zachovalých lesů regionu, dosahující rozlohy až 440 km². Zalesněné oblasti se nachází v nadmořské výšce od 2000 do 4500 metrů, díky čemuž obsahují rozmanité ekosystémy, jako horské deštné lesy, bambusové lesy, a zároveň oblasti s řídkým lesním porostem a bohatou bylinnou vegetací. Virunga má vysoký srážkový úhrn a komplexní topografii, díky čemuž je bohatá na jezera, mokřady a rašeliniště. (Caldecott & Miles, 2005)

NP Virunga se nachází na severovýchodě DRK, má rozlohu 7 900 km² a hranici o délce 650 km. Nadmořská výška dosahuje od 800 m n. m. do více než 5100 m n. m. Gorily horské se vyskytují jen v jednom ze čtyř sektorů parku, a to v jižním sektoru. (Caldecott & Miles, 2005) Gorily východní nížinné se v tomto parku vyskytují severněji, v malé izolované populaci. (Virunga National Park, b.r.-b) NP Volcanoes se rozkládá na ploše 160 km² v nadmořské výšce od 2400 do 4127 m. n. m, při hranici Rwandy s Ugandou a DRK. Ugandský národní park Mgahinga je ze zkoumaných národních parků nejmenší, s rozlohou 33,7 km² se rozkládá na jihovýchodě Ugandy. NP Bwindi je geograficky součástí vysočiny Kigezi, nachází se severně od NP Mgahinga, má rozlohu 331 km² a nadmořská výška se zde pohybuje od 1160 do 2607 m n. m. (Caldecott & Miles, 2005)

1.1.1 Gorila východní (*Gorilla beringei*)

Východní gorily se ve volné přírodě vyskytují více než 1000 km od nejbližších goril západních (*Gorilla gorilla*). V porovnání s gorilami západními jsou mohutnější, ale jinak jsou si podobné, mají široký hrudník a ramena, velkou hlavu a bezsrstý, leskle černý obličej. Dospělý samec může vážit až 220 kg a dospělá samice asi polovinu hmotnosti. (Caldecott & Miles, 2005)

Specialisti na primáty Světového svazu ochrany přírody (IUCN) v současnosti rozdělují gorily východní na dva poddruhy: gorila východní nížinná neboli grauerova a gorila horská (Grubb et al., 2003) – viz tabulka 1. Mezi těmito dvěma poddruhy je jen málo absolutních fyzických rozdílů. Gorila horská má ale obvykle větší tělo a delší srst a odlišuje se větší lebkou a širší kostrou obličej, zároveň také méně zaoblenými a hranatějšími nozdrami. (Groves, 2016)

Tabulka 1 Taxonomie rodu *Gorilla* (autorka podle (Grubb et al., 2003))

rod <i>Gorilla</i>	gorila východní (<i>Gorilla beringei</i>)	gorila horská (<i>Gorilla b. beringei</i>) gorila východní nížinná (<i>Gorilla b. graueri</i>)
	gorila západní (<i>Gorilla gorilla</i>)	gorila západní nížinná (<i>G. g. gorilla</i>) <i>G. g. diehli</i>

1.1.1.1 Gorila horská (*Gorilla beringei beringei*)

Gorila horská se vyskytuje ve dvou známých populacích v rámci tří zemí – DRK, Rwanda a Uganda, a to téměř výhradně v národních parcích (zmiňovaných výše v textu). První populace se nachází v pohoří Virungy, kde gorily obývají plochu přibližně 375 km² (NP Virunga, NP Volcanoes a NP Mgahinga) a druhá populace se vyskytuje v NP Bwindi, kde gorily obývají plochu 215 km². (Caldecott & Miles, 2005) Celková populace goril horských dosahuje něco málo přes 1000 jedinců, z nichž přibližně 60 % tvoří dospělí jedinci. (Hickey et al., 2018) Dle klasifikace IUCN se momentálně řadí mezi ohrožený taxon (z anglického *Endangered*) s rostoucím populačním trendem, kdy ještě při posledním hodnocení v roce 2008 spadaly do kategorie kriticky ohrožený taxon (z anglického *Critically Endangered*). (Hickey et al., 2020)

Gorily horské se ve Virunze přirozeně vyskytují v nadmořské výšce od 2000 do 3600 m n. m., výjimečně až ve 4000 m n. m. Vyskytují se ve více vegetačních zónách jako například lesních porostech dominovaných hagénii habešskou (*Hagenia abyssinica*) a třezalkou (*Hypericum revolutum*) s relativně otevřenou klenbou stromů a extrémně hustým bylinným (výjimečně travnatým) podrostem. Dále pak v otevřených bylinných zónách dominovaných *Mimulopsis excellence*, monospecifických bambusových porostech nebo v hustých hřebenových vegetacích s třezalkou (*Hypericum revolutum*) a keřovitým porostem *Senecio mariettae*. (Caldecott & Miles, 2005)

V Bwindi se gorily pohybují mezi 1160 a 2600 m n. m., ve více arboreálních oblastech než gorily ve Virunze. (Sarmiento et al., 1996) Nachází se v řadě vegetačních typech – otevřené lesy s nespojující klenbou tvořené převážně *Mimulopsis arborescens*; smíšené lesy protkané liánami a dřevitými liánami (zejména druhem *Mimulopsis*); lužní lesy podél stálých nebo dočasných řek a potoků či obnovující se lesy například po těžbě dřeva. V Bwindi je také oproti Virunze větší zastoupení ovocných stromů. (Caldecott & Miles, 2005)

Gorily horské jsou býložravé a ve Virunze se stravují téměř exkluzivně listy a stonky bylin, lián a keřů, které sbírají v hustém bylinném podrostu a doplňují kůrou a kořeny. V Bwindi tvoří větší část jídelníčku také ovoce. Nejoblíbenější jsou celkově listy bambusu (*Arundinaria alpina*), bambusové výhonky, listy ostružníků (čeledi *Rubus*) a stonky smldníku (*Peucedanum linderi*). (Watts, 1984) Díky nízké výživové hodnotě a těžké stravitelnosti této stravy gorily tráví nejméně polovinu denní doby krmením a většinu zbývajících času odpočinkem. (Watts, 1988)

1.1.1.2 Gorila východní nížinná (*Gorilla beringei graueri*)

Gorily východní nížinné se vyskytují pouze na východě DRK, v nížinných tropických deštných lesích, přechodných lesích a horských biotopech ve výšce 600 až 2900 m n. m. Často preferují obnovující se vegetaci na opuštěných polích či vesnicích. (Plumptre et al., 2016) Nachází ve čtyřech velkých regionech: NP Kahuzi-Biega, NP Maiko, přírodní rezervace Itombwe Forest a oblast Severního Kivu (kam se řadí i malá populace v NP Virunga). (Caldecott & Miles, 2005)

Populace v NP Virunga žije v malém izolovaném lese na hoře Tshiaberimu¹ o rozloze pouhých 77 km². (Virunga National Park, b.r.-b) Jedná se o nejsevernější hranici jejich geografického výskytu. (Plumptre et al., 2016)

Celková populace se odhaduje na přibližně 3800 jedinců s klesajícím populačním trendem. Klasifikací Červeného seznamu IUCN jsou řazeny do kategorie kriticky ohrožený taxon, kdy ještě při posledním posudku (2008) byly v kategorii ohrožený taxon. (Plumptre et al., 2016)

Jejich strava je bohatá na byliny, listy, kůru, liány, ovoce, bambus a také mravence, termity a další hmyz. Oproti gorilám horským konzumují více ovoce. (Caldecott & Miles, 2005)

1.2 Vytváření chráněných rezervací

Jedna z prvních zemí Afriky, která zavedla opatření na ochranu životního prostředí byla právě Rwanda. Již v roce 1925 zde vznikla, pod vládou belgického krále Alberta, Chráněná zóna Volcanoes. V roce 1929 pak vznikl Národní park Albert zasahující na území současné Rwandy a DRK pojící všechny vulkanické oblasti regionu: Karisimbi, Nyiragongo, Muhabura, Gahinga, Mikenó a Bisoke. V roce 1960 byl národní park rozdělen na NP Virunga náležící současnému DRK a na NP Volcanoes náležící Rwandě. Po rwandském získání nezávislosti v roce 1962 parky přešly pod přímou pravomoc Ministry of Agriculture and Livestock², kde byly až do roku 1973. Následně přešly do pravomoc Rwanda Office of Tourism and National Parks³, dále jen ORTPN, který byl zřízen v roce 1974. Ten zavedl opatření, která zakazovala environmentálně škodlivé aktivity jako (a) lov, rybaření a další formy odchyty zvěře, (b) kácení stromů, těžbu kamene a nerostů bez povolení, (c) jakékoliv činnosti, které by mohly ohrozit zvířata nebo ekosystém a (d) zavádění nových druhů rostlin nebo živočichů. (Kalimba, 2001)

V Ugandě začala ochrana oblasti výskytu goril v roce 1930, pod Britskou koloniální správou, založením Lesních rezervací Bwindi, Mgahinga a Echuya. (Zaninka, 2001) Roku 1932 byla oblast Bwindi prohlášena chráněnou s cílem ochrany goril horských, jako Korunní lesy Kasatoro a Kayonza. V roce 1942 byly tyto lesy spojeny a vznikl Centrální korunní les Bwindi Impenetrable, který se pak v roce 1961 stal gorilím útočištěm. (Tumusiime & Svarstad, 2011) Oblasti byly chráněné, ale přesto nadále využívané místní komunitou Batwa. To se však změnilo roku 1991, kdy se Bwindi a Mgahinga staly národními parky ve správě Uganda Wildlife Authority (dále jen UWA)⁴, která díky zahraniční podpoře disponovala kapacitami na násilné vyloučení Batwa z lesů. (Zaninka, 2001)

¹ V českém jazyce místy uváděna jako hora Čjaberimu

² Vlastní překlad – *Ministerstvo zemědělství a živočišné výroby*

³ Vlastní překlad – *Úřad pro turistiku a národní parky*

⁴ Vlastní překlad – *Ugandský úřad pro ochranu přírody*

1.3 Výzkum a ochrana horských goril

Ochrana horských goril šla ruku v ruce s jejich výzkumem. Ten začal před více jak 60 lety, v roce 1959, americký biolog George Schaller v tehdejším Zairu. Výsledek svého ročního zkoumání goril horských publikoval roku 1963 v knize *The Mountain Gorilla – Ecology and Behaviour*. (Steward, b.r.) Na jeho práci pak v roce 1967 navázala americká badatelka Dian Fossey, která založila ve Rwandě Výzkumné středisko Karisoke, jež začalo realizovat celopopulační sčítání a nejzákladnější ochrannářský výzkum ve Virunze. (Dian Fossey, 1988)

V té době byla však stráž Národního parku Volcanoes, kde působila, špatně vybavená a nevyškolená, zároveň byl v oblasti nedostatek nevládních organizací zabývajících se ochranou přírody. (Steward, b.r.) První cenzus populace goril horských v letech 1971-73 (viz tabulka 2) poukazoval na pokles populace. (Hickey et al., 2018) Tyto výsledky byly alarmující, jelikož znamenaly, že celkový počet goril horských, v době mezi G. Schallerovým výzkumem (a jeho odhadem celkové populace) a cenzem D. Fossey, se snížil na polovinu. Důležitým faktorem bylo zabránění 40 % chráněného území horských goril pro zemědělské účely. (Dian Fossey, 1988, s. 15) Další sčítání v letech 1976-78 a 1981 potvrzovala stále klesající populaci. (Hickey et al., 2018) Dle Fossey byla hlavním důvodem tohoto poklesu vysoká úmrtnost goril v souvislosti s pytláky (gorily byly cíleně loveny jen velmi zřídka, častěji zemřely v následku chycení se do pastí nastražené na jinou zvěř nebo při nečekaném střetnutí se s pytláky). Dalším důvodem byl odchyt mladých goril do zoologických zahrad – například v letech 1968-69 bylo při pokusech o odchyt gorilích mládřat zabito 18 goril. (Dian Fossey, 1988) Lov goril pro trofeje byl tehdy také běžným, dle Fossey (1988) byl na konci 60. a v 70. letech zodpovědný až za dvě třetiny úmrtí goril ve sledovaných skupinách.

Zlomovým se stal rok 1978, kdy pytláci napadli nejdéle studovanou skupinu v Karisoke (4. skupina). Důsledkem smrti dvou stříbrohřbetých samců⁵ a samice s mládětem byl celkový rozpad této skupiny. D. Fossey se se svým týmem rozhodla událost zveřejnit a založit Prstíkův fond⁶ (v originále Digit Fund), který nesl jméno jednoho ze zabitých samců⁷. Díky následné masivní mediální kampani v Evropě a USA došlo k získání mezinárodní pozornosti na ochranu horských goril a k přísunu financí. Finance z tohoto fondu měly být výhradně na podporu aktivní ochrany goril – rozšíření pěších protipytláckých hlídek (nábor, výcvik, platy a vybavení hlídek). (Dian Fossey, 1988, s. 239)

Cenzy po roce 1981 pak ukázaly, že zahájením intenzivnějších protipytláckých intervencí se podařilo zastavit pokles populace (viz tabulka 2). Podobné snahy se začaly následně objevovat

⁵ Dominantní samci, kterým se v dospělosti (cca 14 let) zbarví srst na hřbetu do stříbrna. Stříbrohřbetý samec je většinou vůdce skupiny.

⁶ Dnes znám jako Mezinárodní gorilí fond Dian Fossey (*Dian Fossey Gorilla Fund International*)

⁷ Prstík – v anglickém originále Digit

i v Ugandě a Zairu. Zároveň se tehdy začaly dělat první výzkumy zaměřené na lidskou populaci v okolí parku. (Steward, b.r.)

Co se týče výzkumu gorilí populace v Ugandě, ten začal podstatně později. První kompletní census populace tam proběhl v NP Bwindi až v roce 1997. Z předchozích let jsou z této oblasti pouze odhady celkové populace a první intenzivní ekologické a behaviorální výzkumy se zde začaly dělat až na začátku 21. století. Populace v Bwindi je oproti Virunze považována za stabilnější. Celkové počty se od dob prvních odhadů a censů měnily jen minimálně (viz tabulka 3). (McNeilage et al., 2006) Tento jev byl připisován spíše nižší porodnosti, než vysoké úmrtnosti (pytláctví, konflikty apod.) s možnou souvislostí s naplněním nosné kapacity NP Bwindi, přítomností lidí a dalšími faktory, jejichž vliv musí být více prozkoumán. Výraznější zvýšení populace při sčítání v roce 2011, je do jisté míry způsobeno i zpřesněním v metodách censů – kombinací více metod sčítání. (Robbins et al., 2011) Avšak census z roku 2018 potvrdil rostoucí trend v této subpopulaci s minimálním počtem 459 goril. (Hickey et al., 2019)

Tabulka 2 Velikost subpopulace Gorilla b. beringei ve Virunze (autorka podle Hickey et al. (2018))

Gorilla beringei beringei (subpopulace ve Virunze)		
<i>Rok(y) cenzu</i>	<i>Celkem napočítáno goril</i>	<i>Odhadovaná velikost populace</i>
1971-73	261	274
1976-78	252	268
1981	242	254
1986	279	293
1989	309	324
2000	359	395
2003	360	380
2010	464	480
2015-16	604	604

Tabulka 3 Velikost subpopulace Gorilla b. beringei v Bwindi (autorka podle Robbins et al. (2011); Hickey et al., (2019))

Gorilla beringei beringei (subpopulace v Bwindi)		
<i>Rok cenzu</i>	<i>Celkem napočítáno goril</i>	<i>Odhadovaná velikost populace</i>
1997	292	300
2002	315	320
2006	284	302
2011	363	400
2018	459	bez odhadu

1.4 Vznik a role gorilího turismu

Události z roku 1978 zahájily změny podoby a přístupu k ochraně goril do příštích let. Tento přesun koreloval s tehdejší změnou paradigmat environmentalismu v USA. Poválečný environmentalismus 60. let, a politiky z něj vycházející, přistupoval k přírodě jako k říši oddělené od běžného, všedního světa lidí. Přestože byl postavený na vědeckých poznacích z ekologie, byl pojat romanticky, zaměřený na ideál oddělené říše divočiny jako téměř posvátného prostředí. Politiky této doby se snažily divokou přírodu chránit před hrozbou zásahů člověka oddělením od „skutečného“ lidského světa. Přístupy vycházející z tohoto pohledu se zároveň snažily zbavit divokou přírodu ekonomické hodnoty a zaměřovaly se spíše na hodnotu kulturní, symbolickou a vědeckou. Práce D. Fossey tento romantický přístup vesměs odrážela a propagovala. (Shaffer, 2015) Například ve své knize *Gorily v mlze* (1988) se D. Fossey vyjadřuje k vyhnání tutsijské pastevecké rodiny z luk v parku (tradice pastevectví tu byla stará nejméně čtyři století) následovně: „*Mají parky, které byly založené na ochranu flóry a fauny, zůstat nedotčené, anebo se mají nechat napospas veřelcům, kteří je využívají pro vlastní prospěch?*“ (Dian Fossey, 1988, s. 60) Z tohoto přístupu vycházely i kroky, které se D. Fossey rozhodla udělat po napadení 4. skupiny. Rozuměla hodnotě Prstíka v roli mučedníka pro další ochranu goril, do své knihy k tomu napsala: „*...nechci, aby Prstík zahynul nadarmo.*“ (Dian Fossey, 1988, s. 239). Finance, které jeho jménem získala chtěla použít pouze, jak popsáno v předchozí kapitole, na boj s pytláky, aneb oddělení lidí a rezervace, kde jsou lidé pro gorily hrozbou.

To už však v USA docházelo k posunu od tohoto vnímání přírody a objevovaly se multidisciplinární přístupy hledající kompromisy v soužití lidí a ostatní přírody. Tyto postoje se propály i do formování podoby ochrany goril ve Virunze a okolí. V této době ve Velké Británii Alexander H. Harcourt, bývalý výzkumník v Karisoke a kolega D. Fossey, pracoval na vytváření *Mountain Gorilla Protection Fund*⁸, jehož se později stal i ředitelem. Tato iniciativa byla zaštitěná *British Fauna and Flora Preservation Society*⁹ a podporována IUCN a Světovým fondem na ochranu přírody (dále jen WWF). Stejně jako Fossey, Harcourt věřil, že smrt Prstíka má potenciál na zvýšení veřejného zájmu a získání podpory na ochranu horských goril. Způsob, kterým toho ale chtěl dosáhnout se lišil. Harcourtův přístup byl více diplomatický a politický, začal spolupracovat s rwandskými úřady, hlavně s ORTPN, na zavedení víceúrovňové ochrany goril. K původnímu záměru Fossey (protipytláckým opatřením) přidal vzdělávací programy na obeznámení rwandského obyvatelstva s problematikou a osudem horských goril a turistický program pro ekonomický rozvoj země a jejího obyvatelstva. (Shaffer, 2015) A tak v roce 1979 vznikl jako součást *Mountain Gorilla*

⁸ Vlastní překlad – *Fond na ochranu horských goril*; Dříve součástí *Prstíkova fondu*

⁹ Dnes známé jako *Fauna & Flora International* (vlastní překlad – *Mezinárodní organizace pro faunu a flóru*)

*Project*¹⁰ první gorilí turismus v regionu Virungy. Hlavní roli v jeho spuštění měli vědkyně Amy Vedder a její manžel, vědec Bill Webber s financováním od *African Wildlife Foundation (AWF)*¹¹, WWF a Fauna & Flora International. (Nielsen & Spenceley, 2010)

Harcourt spolu s Vadder a Webber oproti romantickému ochranářství Fossey přidaly do rovnice zájmy komunity žijící v oblasti. Spolu s tím se zaměřili na změnu percepce goril Rwand'any samotnými, ať už skrze rovinu národní hrdosti na horské gorily, jako něco, co je unikátní a proslavilo Rwandu v celém světě, tak v rovině potenciálních ekonomických benefitů a možností rozvoje oblasti. Díky této rovině měly šanci získat i politickou přízeň na uskutečnění jejich plánů v rámci Mountain Gorilla Project. (Shaffer, 2015) To hrálo velkou roli i v rámci faktu, že v roce 1979 byly oznámeny plány na vykácení 52 km² pro pastvu dobytka. Bylo tedy třeba najít způsob, jak by se gorily „vyplatily“ a zároveň se chránil park. (Plumptre & Williamson, 2010)

1.5 Současná ochrana

Gorila východní a její podruhy jsou chráněné legislativou všech tří zemí, ve kterých se vyskytuje. (Plumptre & Williamson, 2010) Gorily (druh *Gorilla*) jsou také zařazeny jako chráněný druh třídy A *Africké konvence na ochranu přírody a přírodního bohatství* z roku 1969. (Organisation of African Unity, 1969) Zároveň jako druh patří do přílohy I mezinárodní, právně závazné *Úmluvy o mezinárodním obchodu s ohroženými druhy volně žijících živočichů a planě rostoucích rostlin* (CITES) adoptované členskými státy roku 1975. (CITES, 1973)

K ochraně goril přispívá i spolupráce a koordinovaný management parků mezi vládami jednotlivých zemí, podporovaný výzkumníky a národními i mezinárodními nevládními organizacemi. (Plumptre & Williamson, 2010) Neformální přeshraniční spolupráce zde fungovala již od roku 1990 a formální byla iniciována roku 2005 podpisem *Ministerial Tripartite Declaration of Goma*¹². V roce 2015 pak vznikla mezi Ugandou DRK a Rwandou *Treaty on the Greater Virunga Transboundary Collaboration on Wildlife Conservation and Tourism Development*¹³, dále jen GVTC, v rámci které se vypracovávají přeshraniční strategické plány. (Hickey et al., 2020) Z nevládních organizací zde působí například *International Gorilla Conservation Project*¹⁴, dále jen IGCP, řadou projektů, účastí na populačních cenzech a prací s národními institucemi a agenturami na podporu ochranářských záměrů a posilování a budování kapacit. Další nevládní organizací zde působící je *Wildlife Conservation Society*¹⁵. (Caldecott & Miles, 2005)

¹⁰ Dnes známý jako – *International Gorilla Conservation Programme* (Vlastní překlad – *Mezinárodní program na ochranu goril*)

¹¹ Vlastní překlad – *Africká nadace pro divokou přírodu*

¹² Vlastní překlad – *Ministerská třístranná deklarace z Gomy*

¹³ Zkráceně – *The Greater Virunga Transboundary Collaboration* (vlastní překlad – *Přeshraniční spolupráce rozšířená Virunga*)

¹⁴ Vlastní překlad – *Mezinárodní program na ochranu goril*

¹⁵ Vlastní překlad – *Spolek pro ochranu divoké přírody*

Populace gorily horské dnes žije téměř výhradně v ně chráněných oblastí. (Plumptre & Williamson, 2010) Gorily jsou zde pravidelně monitorované a od roku 1986 ve Virunze běží *Mountain Gorilla Veterinary Project*¹⁶ s veterinárním centrem monitorujícím zdraví goril a pro řešení krizových situací (zranění způsobená pastmi, řešení propuknutí nákaz apod.). (Caldecott & Miles, 2005)

Gorilí turismus je momentálně aktivní ve třech národních parcích výskytu horských gorily (v DRK je přerušen z bezpečnostních důvodů). Turisti si mohou zaplatit za tzv. trek za gorilami. Tyto treky mají pravidla vymezená na ochranu jak goril, tak i turistů (minimální vzdálenosti, limity na počet a četnost návštěvníků a další. Reálné dodržování těchto pravidel a dopad na populaci goril prozkoumáme v závěrečné kapitole o gorilím turismu. Jednoznačně je však turismus v této oblasti vnímán jako cenný nástroj ochrany přírody a klíčový prvek úspěšné ochrany goril horských. (Nielsen & Spenceley, 2010)

1.6 Hrozby

Gorilí populace se musí vyrovnávat s hrozbami, které pro ně představuje především přítomnost lidí a jejich aktivity. Tyto hrozby jsem rozdělila do následujících kategorií:

- ❖ ztráta, přeměna nebo fragmentace stanovišť;
- ❖ lov a pytláctví;
- ❖ zvýšený kontakt s lidmi;
- ❖ válka a politické nepokoje;
- ❖ klimatická změna.

Tyto kategorie jsou inspirované textem Plumptre & Williamson (2010), doplněné o novější poznatky o hrozbách populací. Některé hrozby byly historicky vymýcené (jejich dopad je dnes minimální), některé přetrvávají i navzdory vyšší ochraně, a některé přišly naopak až později.

1.6.1 Ztráta, přeměněna nebo fragmentace stanovišť

Gorily horské a východní nížinné žijí v rezervacích obklopených jedněmi z nejhustších lidských rurálních populací v Africe, s hustotou zalidnění dosahující 300-600 osob na km² a tomu úměrnou poptávkou po půdě a potravinách. I díky tomu je populace goril izolovaná jen do několika ostrovů (dnešních rezervací), bez možnosti šíření do dalších míst. Jejich stanoviště jsou tedy velmi omezená. (Caldecott & Miles, 2005)

Ztráta habitatu byla obrovským problémem v 60. a 70. letech 20. století, kdy za deset let došlo k zmenšení celkové plochy NP Volcanoes o 46 %. (Plumptre & Williamson, 2010) V 80. a 90. letech se tento problém zmenšil s vyhlášením národních parků s přísnějšími pravidly (NP Mgahinga a NP Bwindi v roce 1991), se začleněním NP Virunga do památek světového dědictví

¹⁶ Vlastní překlad – *Veterinární projekt pro horské gorily*

UNESCO (1979), s mezinárodní kampaní popularizující ochranu goril a dalšími opatřeními (Caldecott & Miles, 2005; Plumtpre & Williamson, 2010; Shaffer, 2015) Další ztráta habitatu díky deforestaci, pak ohrožovala gorily v roce 1997, kdy poptávka po dřevě rwandskými uprchlíky v DRK zasáhla 105 km² NP Virunga, z čehož 35 km² bylo kompletně zbaveno lesního porostu. (Caldecott & Miles, 2005)

Degradace přirozeného prostředí goril horských hrozila převážně v 50.–70. letech, kdy se ve Virunze běžně pásala velká stáda dobytka, která gorilí stanoviště modifikovala. Do roku 1976 byl však dobytek vyhnán z NP Volcanoes, a to i díky místy drastickým opatřením D. Fossey (odstřel dobytka na území rezervace). V roce 1979, kdy byly oznámeny plány na přeměnu dalších 52 km² parku na pastviny, vstoupil do hry gorilí turismus a od tohoto plánu bylo opuštěno. Riziko přeměny parku na zemědělskou půdu je v dnešní době už naštěstí malé. (Plumtpre & Williamson, 2010)

Fragmentace stanovišť však zůstává problémem i do dnešní doby z důvodu rozvoje infrastruktury. Například v rámci projektu z roku 2011 byla na vrcholku Mt. Karisimbi postavena klimatologická stanice, pro kterou kvůli těžké přístupnosti byla vybudována i lanovka. Tato lanovka prochází hlavním habitatem goril horských v NP Volcanoes a fragmentuje toto stanoviště. (Hickey et al., 2020; Iderawumi, 2022) Podobně v NP Bwindi pokračují snahy o vydláždění prašné cesty, která vede parkem. V takovém případě by pravděpodobně došlo k zvýšení dopravy skrz park a tím zvýšení rizik s ní spojených, a zároveň k intenzivnější fragmentaci parku. Dalším faktorem je bezpečnost infrastruktura parků, kempy bezpečnostních sil a na ně navázaná infrastruktura jsou ve Virunze permanentně od 90. let, kvůli rizikům přítomnosti rebelujících milic. (Hickey et al., 2020)

Novější hrozbou je průmyslová těžba ropy v oblasti. V roce 2010 DRK prodalo těžařská práva společnosti SOCO (South Africa Congo Oil) na takzvaný Blok 5, který zahrnuje velkou část NP Virunga. (UNESCO, 2012) Po mezinárodní kampani proti tomu záměru byl projekt v roce 2014 opuštěn. (Gouby, 2022) Tyto těžařské bloky byly však dány v červenci roku 2022 do aukce a jejich budoucnost je nejistá. Aukce se mimo jiné účastnili i firmy jako severoamerická EQX Biome se záměrem zajištění ochrany NP Virunga. (Greenfield, 2023) Výsledky této aukce bohužel stále nejsou známy, *Ministry of Hydrocarbons*¹⁷ DRK posunulo termín aukce, a není tak jisté kdy k ní dojde, a kdy budou výsledky zveřejněny. (Urgewald e.V., 2023)

¹⁷ Vlastní překlad – Ministerstvo uhlovodíků

1.6.2 Lov a pytláctví

Lov goril může být přímý nebo nepřímý, podle toho, jestli jsou gorily cílovou kořistí, nebo naopak zabité nezáměrně. Důvody zabíjení horských goril jsou (Hickey et al., 2020; Plumtpre & Williamson, 2010):

- ❖ lov pro maso (přímo goril nebo jiné divoké zvěře v parcích);
- ❖ odchyt do zoologických zahrad nebo na prodej;
- ❖ lov pro trofeje a náboženské relikty;
- ❖ odplata (za zničení úrody apod.).

Lov goril horských na maso je jen velmi výjimečný, tradičně se gorily na východě Konžské pánve nekonzumují. (Caldecott & Miles, 2005) Dokumentované případy lovu goril na maso ve větších počtech se týkají spíše goril východních nížinných a byly způsobeny obdobím společenských nepokojů a hladu v DRK. (Plumtpre & Williamson, 2010)

Jedním z největších důvodů poranění goril je, již zmiňované, uvíznutí v pastech na jinou zvěř. V letech 1971-1998 došlo v NP Volcanoes k 50 zraněním od nástrah, z toho 4 byly fatální. (Caldecott & Miles, 2005) Mezi lety 1995-2015 pak v NP Volcanoes veterináři ošetřovali 37 goril se zraněním způsobeným těmito nástrahami. (Haggblade et al., 2019) Nástrahy pro lov zvěře jsou i v dnešní době velkým problémem, jen v roce 2022 bylo v NP Virunga odstraněno 1988 pastí. (Virunga National Park, b.r.-c) Půda kolem Virungy je totiž velmi úrodná a oblast se vyznačuje vysokou hustotou zalidnění. (Plumtpre & Williamson, 2010) Například v denním docházkovém dosahu NP Virunga žijí 4 miliony lidí, z nichž mnozí žijí v naprosté chudobě a jsou odkázáni na zvěřinu¹⁸ jako na poslední možnost získání potravy. (Virunga National Park, b.r.-c) I kvůli tomu tento problém stále přetrvává i na vzdory silnému monitorování a patrolování parků.

První dvě desetiletí po objevení goril docházelo také k velkému zabíjení goril evropskými a americkými vědci a lovci trofejí – bylo zabito více než 50 goril. (IGCP, b.r.) Dalším problémem byl odchyt mlád'at do zoologických zahrad nebo na prodej na černém trhu. Při těchto snahách často došlo k zabítí velkého množství převážně dospělých goril, které se snažily mládě chránit. (Caldecott & Miles, 2005) V roce 1968–69 zaznamenala D. Fossey smrt 18 goril, kvůli pokusům o odchyt mlád'at. (Dian Fossey, 1988) Odchyt mlád'at ve Virunze byl nejzávažnější v 70. letech 20.st., ale v 80. a 90. letech výrazně poklesl. V Bwindi však i v roce 1995 byly zabity čtyři gorily, kvůli odchytu mláděte pro soukromého sběratele. (Caldecott & Miles, 2005) Další případy v oblasti výskytu horských goril se objevily v letech 2002, 2004, 2007. (IGCP, b.r.)

¹⁸ Ve smyslu masa zvěře, které bylo uloveno ve volné přírodě

Zabíjení goril jako odplata za ničení úrody se děje je velmi zřídka, v tomto tisíciletí byly dokumentovány pouze 2 případy – v roce 2009 a 2011 v Bwindi a přilehlém okolí. (Hickey et al., 2020)

1.6.3 Zvýšený kontakt s lidmi

V této části je myšlen zvýšený kontakt s lidmi na běžné bázi, týká se přítomnosti lidí v rezervaci, převážně strážců parku, výzkumníků, turistů, průvodců a příležitostně těžařů dřeva, lovců a lidí procházejících parkem. Hlavní hrozbou, kterou tato přítomnost lidí přináší je riziko přenosu nemocí. Lidské nemoci jsou díky relativní příbuznosti přenositelné i na gorily. Mezi nemoci, které jsou přenositelné a mohou způsobit úhyn goril patří různá respirační onemocnění (jako třeba zápal plic), svrab, spalničky aj. Díky expanzi gorilího turismu proudí do rezervací více lidí, kteří mohou přinášet nemoci, se kterými se gorily ještě nepotkaly, a na které nemají přirozenou imunitu. Dalším faktorem umocňujícím tuto hrozbu je konstantní stres z přítomnosti lidí, kvůli kterému jsou gorily náchylnější k onemocnění. (Caldecott & Miles, 2005; Plumtpre & Williamson, 2010)

Velké množství horských goril, až 60 % z celkového počtu, je navyklé na přítomnost lidí. Ve Virunze přibližně 69 % a v Bwindi 42 %. Proces navykání si na lidskou přítomnost je sám o sobě velmi stresující, a navíc takto navyklé gorily jsou náchylnější k lidským útokům. To potvrzuje incident z roku 2009, kdy byla gorila s mládětem zabita, při požívání úrody, farmářem, který po ní hodil kamenem. Divoká gorila, nenavyklá na lidi, by nenechala člověka přiblížit se tak blízko, aby takový hod kamenem mohl být smrtelný. (Hickey et al., 2020)

1.6.4 Války a politické nepokoje

Války a společenské nepokoje jsou pro ochranu životního prostředí velkou a starou hrozbou. Obzvláště lesní rezervace jsou ideálním místem úkrytu ozbrojených skupin. V Africe je mnoho národních parků spojováno s přítomností rebelů. (Plumtpre & Williamson, 2010) Například sektor Mikeno NP Virunga byl okupovaný rebely March 23 Movement (M23) mezi lety 2012–2013. (Plumtpre et al., 2016) Centrální sektor NP Virunga byl zbaven všech skupin milicí až roku 2019. (Virunga National Park, b.r.-a) Nicméně další ofenziva skupiny M23 a s ní spojené násilí se objevila znovu v roce 2022 a trvá dodnes. (Gouby, 2022)

Chráněné oblasti na hranicích států jsou pak ohroženy velkým pohybem lidí, kteří nekontrolovaně migrují v dobách nepokojů a válek z jednoho státu do druhého. K tomu se váží i rizika spojená se vznikem uprchlických táborů. Zde vznikly v roce 1994 za občanské války ve Rwandě. V důsledku konfliktu došlo k vysídlení téměř poloviny populace Rwandy, z čehož 860 000 uprchlíků bylo koncentrováno v blízkosti NP Virunga. Uprchlíci vytvářejí silný tlak na rezervaci sběrem dřeva, lovem zvěře a narušováním migračních vzorců zvířat, což vedlo k destrukci lesa v přilehlém okolí táborů. (Caldecott & Miles, 2005; Plumtpre & Williamson, 2010)

Dalším nepřímým dopadem konfliktů je odliv mezinárodních ochranářských organizací, rozvojových agentur a vlád, čímž dojde k odlivu financí z oblasti – zastavení projektů, přerušení výzkumů, redukce protipytláckých opatření ad. (Caldecott & Miles, 2005)

Války přináší i ztráty na životech, jež se netýkají pouze vojáků – konžské parky nahlásili smrt 92 zaměstnanců parků při konfliktu mezi lety 1996–2004; ve Rwandě bylo zabito několik výzkumníků z centra Karisoke. Největší pozornost však přitáhlo zabití osmi turistů a čtyř průvodců v NP Bwindi. (Caldecott & Miles, 2005) To vedlo k pozastavení turistické činnosti v Bwindi a dalšímu odlivu financování a na něj navázaných činností. Ztráty na životech pokračují i v současném konfliktu s M23. (Neiman, 2023)

1.6.5 Klimatická změna

Klimatická změna může do budoucna ohrozit i populaci goril horských. Díky toleranci na široké spektrum teplot, běžnému vystavení poměrně velké variabilitě klimatu, nízkým nárokům na vodu a různorodé, hojné potravě jsou však gorily horské v mnoha aspektech poměrně resilientní proti změně klimatu. (Advani, 2014)

Na druhou stranu má jejich populace i několik vlastností, jež ji činí náchylnou. Řadí se mezi ně celkově malá velikost populace a silně limitovaná oblast výskytu spolu s omezenou možností šíření do dalších oblastí. Dále pak dlouhý čas mezi jednotlivými generacemi, nízká míra reprodukce a nízká genetická variabilita, které omezují schopnost rychle se adaptovat. Změna klimatu představuje hrozbu i v důsledku dopadů na přilehlé obyvatelstvo, jež ve výsledku mohou umocňovat všechny výše zmíněné hrozby. (Advani, 2014)

2 SPOLEČENSKÝ DOPAD VYTVOŘENÍ REZERVACÍ

Vytvoření rezervací má vliv nejen na faunu a flóru jež mají chránit, ale nese s sebou i dopad společenský. Zavedení ochrany se přímo dotýká lidí žijících uvnitř i vně rezervací a přináší spoustu nepřímých sociálních a ekonomických důsledků. V následující kapitole se zaměřím především na nucené vysídlení lidí z rezervací a dopad, který to na tuto komunitu má. Výrazný společenský a ekonomický dopad má i gorilí turismus navázaný na rezervace, ale na ten se zaměřím až v poslední kapitole mé práce.

2.1 Nucené přesídlení

Vnitřně vysídlené osoby se definují jako „*osoby nebo skupiny osob, které byly násilně či jinak nedobrovolně donuceny opustit své domovy nebo místa svého obvyklého pobytu, a to zvláště v důsledku nebo ve snaze vyhnout se důsledkům ozbrojeného konfliktu, násilí, porušování lidských práv, přírodních katastrof či katastrof způsobených lidmi, a které nepřekročily mezinárodně uznávané hranice státu.*“ (International Committee of the Red Cross, 1998) Důležité je v definici slovo zvláště, seznam příčin není taxativní, ale pouze příkladný, tedy i vysídlení z důvodu ochrany přírody do ní spadá.

Vnitřní vysídlení je celosvětový fenomén, který má však neúměrný dopad na subsaharskou Afriku – žije zde více než 16,5 milionu vnitřně vysídlených osob, což činí 45 % z celkového počtu. (IDCM, 2023) Pokud se však zaměříme na vysídlení z důvodů ochrany přírody, souhrnná data nenalezneme. Většina čísel vychází z více či méně informované spekulace a konkrétních případových studií, tudíž mohou být často zavádějící. (Agrawal & Redford, 2009)

Celkově je vysídlování lidí z oblastí chráněných území v dnešní době jeden z velmi kontroverzních nástrojů ochrany přírody. Při zakládání chráněných oblastí nejen v Africe však byl běžně používán. Tato, takzvaně militarizovaná ochrana přírody vychází z narativu nutnosti exkluze lidí z přírody pro úspěšnou ochranu. (Kidd, 2008) Je také charakterizována vytvářením morální hranice mezi strážci parků jakožto hrdiny, a pytláky jakožto záporáky. Tento morální náboj je přítomen ať už u samotné D. Fossey, tak i v dnešní době v komunikaci národních parků (například NP Virunga) k veřejnosti. (Dian Fossey, 1988; Duffy et al., 2019) V rámci tohoto narativu tedy není divu, že i v případě ochrany goril horských došlo k vystěhování lidí z rezervací, jako právě komunit Batwů z NP Bwindi i NP Mgahinga.

2.2 Bwindi Impenetrable (Uganda)

2.2.1 Batwa Pygmejové

Oblast výskytu goril horských v Ugandě dnes známá jako NP Bwindi Impenetrable byla po staletí domovem etnika Batwa. Batwa Pygmejové les využívaly po tisíce let, až do roku 1991, kdy byli z rezervace vystěhováni. (Ampumuza, 2021)

Termínem Pygmej se obecně označuje „původní obyvatel středoafriického pralesa velmi malého vzrůstu“. Pojem je však často požíván hanlivě, tudíž není běžně používán Pygmeji samotnými. Termín Batwa a Twa je obsahově vzájemně zaměnitelný, předpona Ba- odkazuje k množnému číslu, naopak s předponou Mu- (Mutwa) by se referovalo pouze k jedinci příslušnému kmeni Twa. Slovo Twa je v bantuských jazycích většiny subsaharské Afriky používáno pro označení současných nebo bývalých lovců-sběračů, kteří jsou uznáváni jako původní obyvatelé dané oblasti, zároveň však mají velmi nízké společenské postavení. (Lewis, 2000)

Batwové jsou původními obyvateli horských lesů tzv. Albertinského riftu (západní větev Východoafriické propadliny/Velké příkopové propadliny. Populace Twa Pygmejů se vyskytují v několika zemích centrální Afriky – Rwanda, Demokratická republika Kongo, Burundi, Uganda a Tanzanie. Twa žijí v rybářských, lesnických nebo hrnčířských komunitách na území výše zmiňovaných států. (Lewis, 2000) Populace Twa Pygmejů dosahuje více než 135 000 v DRK, 33 000 ve Rwandě (cenzus z roku 2004), více než 6000 (cenzus z roku 2014) v Ugandě, 78 000 v Burundi (cenzus z roku 2008). (Batwa and Bambuti – Minority Rights Group, b.r.)

Jedná se o lovecko-sběračskou etnickou skupinu. Batwové byli polokočovní, obvykle se stěhovali do nových lesních oblastí při nedostatku zdrojů nebo po smrti člena klanu. (Rodriguez, 2021) Sociální organizace v rámci kmene je založena na dočasných táborech, kde žije okolo 60 jedinců v přibližně 10 rychle stavěných chatkách. Pro komunity Pygmejů je les domovem a poskytovatelem obživy, léků a dalších zdrojů. Obsahuje také mnohá posvátná místa. (Lewis, 2000)

Společnost Pygmejů by se podle terminologie James Woodburna dala nazvat jako takzvaná společnost „okamžité zpětné vazby“ (v originále „immediate-return“ society) v kontrastu se společností „opožděného zpětné vazby“ (v originále „delayed-return“ society), kam patří většina zemědělských, pasteveckých a kapitalistických společností Společnosti s okamžitou zpětnou vazbou se vyznačují tím, že v ní lidé ze své práce získávají přímý a okamžitý výnos – ulovenou kořist nebo nasbíranou potravu snědí hned v daný den, výjimečně v průběhu několika dalších. Nedochází zde k dlouhodobému skladování nebo náročnému zpracování potravin. Lidé jsou celkově silně orientováni na přítomnost. Takového založení má implikace i na společenské vztahy, které Woodburn (1982) definuje jako výrazně egalitářské (rovnostářské). U Batwů je také kladen velký důraz na morální princip nrecipročního sdílení, které je používáno jako regulátor sociálních

nerovností uvnitř skupiny. Což také vede k vysokému stupni ekonomické a sociální rovnosti uvnitř skupiny. (Lewis, 2000)

Pro účely této práce se v dalších kapitolách zaměřím především na dopad na lesnickou Batwa komunitu vyhnanou z Ugandské rezervace Bwindi.

2.2.2 Vyhnaní Batwů z Bwindi a události k tomu vedoucí

V historii zavádění ochrany na území Bwindi bylo několik politik a událostí, které předjímaly vyhnání Batwů z rezervací (viz tabulka 4 níže). Jedním z prvních byl již v roce 1922 britský výnos *Crown Land Ordinance*¹⁹, který nárokoval veškerou půdu bez důkazu o vlastnictví jako britskou korunní půdu. Později, se zřízením chráněných oblastí v 30. letech 20. století se začal popisovat vliv Batwů v rezervacích jako destruktivní a nežádoucí. Dokumenty a orální historie ukazují, že v této době začalo odírání přístupu Batwům k lesním zdrojům. Na druhou stranu, vyhlášením chráněných území došlo k záchraně oblasti před kompletní destrukcí přeměnou na zemědělskou půdu, zástavbu ad. Pohled na Batwy, jakožto negativní činitele, se však projevil v následujících letech ve *Forest and Farm Act*²⁰ (1947) a *National Park Act*²¹ (1952), které zbavily Batwy všech zvykových práv na lesy, zlegalizovaly lov v rezervacích a další historické praktiky této komunity. (Rodriguez, 2021) Negativní obrázek o Batwech byl dále utvrzován i skrze D. Fossey a její prezentování problematiky v mezinárodním prostředí, své knize apod., kde jsou Batwové ukazováni především jako pytláci.

Lesy Bwindi byly však nadále, nelegálně, Batwy využívány pro lov a sběr až do roku 1991. S vyhlášením Národních parků Bwindi a Mgahinga parky disponovaly většími zdroji na kompletní vysídlení Batwů z lesů. (Zaninka, 2001) Ugandská vláda vydala roku 1991 příkaz, aby UWA vystěhovalo lidi z rezervací. Toto vystěhování probíhalo v rámci takzvaného přístupu *command-and-control*²². K vystěhování jako takovému, podle rozhovorů s Batwy došlo nečekaně, bez předběžného informování a rychle, bez času na přípravu. Batwové byli vyhnáni, pod hrozbou násilí, ozbrojenými jednotkami, jejich osady vypáleny a došlo i k zabíjení jejich dobytka. (Rodriguez, 2021)

¹⁹ Vlastní překlad – Nařízení o korunní půdě

²⁰ Vlastní překlad – Zákon o lesích a zemědělských podnicích

²¹ Vlastní překlad – Zákon o národních parcích

²² Vlastní překlad – příkaz a kontrola; Přístup používající donucovací prostředky (nátlak autorit, sankce, poplatky apod.), aby přiměl lidi přijmout/dodržovat zákon (Elazegui, 2002)

Tabulka 4 Politiky a události vedoucí k vysídlení Batwů (autorka podle Rodriguez (2021))

Politiky a události vedoucí k vysídlení Batwů			
Rok	Politika	Implementující strana	Implikace
1922	Deklarace <i>Crown Lands Ordinance</i> přeměnila všechny pozemky bez dokladu o vlastnictví na korunní půdu	Koloniální správa Britského impéria	Zavedena státní kontrola nad půdou
30. léta 20. st.	Mgahinga deklarována útočištěm zvěře (1930), Bwindi a Echunya rezervací korunních lesů (1932 a 1939)	Koloniální správa Britského impéria	Lesy jsou nadále ekonomicky a kulturně významné a přístupné pro Batwy
1947	<i>The Forest and Farm Act</i> (pozměněný 1964)	Koloniální správa Britského impéria	Zavedena státní kontrola nad lesními zdroji a kriminalizace loveckých psů, loveckých zbraní a farmaření v lesích
1952	The National Parks Act of Uganda (zrušil roku 1996 <i>Wildlife Act</i>)	Koloniální správa Britského impéria	Povoleno vyhlásit území národními parky a omezit osídlení uvnitř hranic parků
1959	<i>The Game Preservation & Control Act</i> (zrušil roku 1996 <i>Wildlife Act</i>)	Koloniální správa Britského impéria	Regulace lovu zvěře a ptáků a zavedení ochrany určitých druhů volně žijících živočichů, zavedení poplatků a povolenek k lovu v rezervacích
1961	Bwindi deklarováno gorilím útočištěm	Koloniální správa Britského impéria	Batwové nadále obývají lesy, spoléhají na ně při každodenní obživě a živobytí
1991	Mgahinga a Bwindi jsou povýšeny na status národních parků, vytvoření NP Bwindi Impenetrable a NP Mgahinga Gorilla	UNP, UWA	Batwové jsou násilně vystěhováni a je jim zamezen přístup do lesa bez předchozího upozornění, informovaného souhlasu nebo kompenzace, což vede k tomu, že se stávají vnitřně vysídlenými osobami
1995	Světová banka dokončuje hodnocení dopadu na Batwa	UNP	Podmínky pro financování NP Bwindi a NP Mgahinga nastaly poté, co byli Batwové již vystěhováni, a nedošlo k přesídlení

Přestože Světová banka (dále jen SB) požadovala hodnocení na posouzení a mitigaci dopadů na Batwy před tím, než dojde k vysídlení, došlo k tomu až o čtyři roky později, v roce 1995. Požadavky SB taky zahrnovaly „předběžné a smysluplné konzultace“ spolu s „informovanou participací“ nad rámec zajištění základních potřeb pomocí přesídlení a obnovy zdrojů obživy. Ani k tomuto však nedošlo. (Rodriguez, 2021)

Správa parku nyní uznává, že proces vystěhování Batwů nezohlednil jejich realie a nechal je bez ničeho. Pouze dvě domácnosti tehdy obdržely zemědělské pozemky jako kompenzace. Malá část Batwů dostala kompenzace v podobě peněz, ale kvůli dosavadní malé zkušenosti s penězi o ně brzy přišli. Některým Batwům byly žádosti o kompenzace zamítnuty, kvůli tomu, že finance už byly použity na odškodnění dalších osob, nepatřících mezi komunitu Batwů. Například zemědělcům sídlícím uvnitř parku, kteří zničili lesní půdu, aby na ní mohli hospodařit, byla vyplacena naprostá většina dostupných kompenzací. A to, jelikož od 30. let 20. století měli uznaná vlastnická práva na půdu. Část financí byla vyplacena i majitelům pozemků při národním parku, na kterých si Batwové postavili dočasné chatky, jako kompenzace. (Zaninka, 2001) V důsledku vystěhování se více než 90 % Batwů ocitlo bez půdy, z nichž 82 % bylo při hodnocení SB v roce 1995 považováno za bezzemky. (Rodriguez, 2021)

2.2.3 Současný stav a problémy

2.2.3.1 Ztráta půdy a živobytí

Nejtěživějším problémem, kterým Batwové čelí je to, že jsou bez půdy. Většina Batwů vyhnaných z lesů skončila jako bezzemci na půdě okolních farmářů či na půdě vlastněné státem, farnostmi, nebo neziskovými organizacemi. V každém případě však Batwové nevnímají půdu jako svojí vlastní a obávají se možného vysídlení do budoucna. (Kidd, 2008) V Ugandě bylo ještě v roce 1995 82 % populace Batwů bez půdy. (Lewis, 2000) V roce 2004 bylo v Ugandě bez půdy 44 % Batwů, nutno však podotknout, že ze zbylých 56 % nikdo půdu nevladnil (jednalo se o půdu státu nebo neziskových organizací). (Kabanankye, 2011) A ti, co ji měli, ji však neměli dostatek na obstarání obživy, jelikož se často jedná spíše o pozemky, na kterých mají místo pouze na domy. (Lewis, 2000) V přímém okolí NP Bwindi a Mgahinga bylo ještě v roce 2020 56,4 % Batwů bez přístupu k půdě, v některých regionech je situace i horší – v distriktu Kisoro jde až o 71,9 %. (Kakuru, 2020) Z této situace vychází spousta dalších problémů, kterým Batwové čelí.

S nedostatkem půdy souvisí nedostatek prostoru na bydlení. Jejich domy jsou malé a přeplněné. Jedná se o dočasné slaměné chýše a semi-permanentní struktury (z klacků, bláta a hnoje) s doškovou nebo plechovou střechou. Takovéto stísněné podmínky a vysoké vystavení vlivům venkovního prostředí je činí zranitelnějšími na několika úrovních. Například na rovině zhoršených hygienických podmínek a jejich dopadů na zdraví. (Rodriguez, 2021)

Bez půdy a přístupu k lesním zdrojům jsou Batwové nuceni spoléhat se převážně na příležitostnou práci (lámání kamene, kopání, sklizeň plodin nebo nošení těžkých nákladů pro zemědělce na trhy) a žebrání. Jedná se o málo placenou (často jen za malé množství jídla), nízkokvalifikovanou a fyzicky náročnou práci. A jde o velmi nejisté a malé zdroje příjmů. Dalším zdrojem obživy pro malou část Batwů je prodej řemeslných výrobků turistům a obstarávání zábavy pro návštěvníky kulturními písněmi a tanci. (Overeem, 1995; Rodriguez, 2021) Spousta Batwů je však odkázána na žebrání o jídlo a další zdroje. Některé děti, především ty žijící blízko urbánních center, začínají prosit o almužnu už od čtyř nebo pěti let. V extrémních případech dochází i k úplnému rozpadu rodin, kdy tyto děti kvůli nepřetržitému hladu opustí rodinu a jdou žít do měst jako žebráci. (Lewis, 2000)

Bez práva na lov a sběr v lese jsou Batwové v Ugandě více usedlí na pozemcích, které mají k dispozici a jsou ekonomicky odvislí od ostatních skupin. V dnešní době se místo za potravou v lese přesouvají za pracovními příležitostmi v okolí. Tato závislost přináší i vyšší riziko vykořisťování ostatními jako zdroj levné pracovní síly a modeluje tím systém novodobého nevolnictví. (Lewis, 2000; Rodriguez, 2021)

2.2.3.2 Rozpad komunit, mizení kultury

Nemožnost vrátit se do lesa a ke svému původnímu způsobu života na sebe váže problém mizení tradičních praktik a celkově životního způsobu Batwů.

Na této rovině způsobilo vyhnání z rezervací vymizení tradičních ekonomických úloh v komunitě: u mužů lov a řemesla a u žen hrnčířství, jelikož čelí nedostatku zdrojů na výrobu keramiky (hlíny a v některých oblastech i trávy) a převážně kvůli ekonomické nekonkurenceschopnosti dovozového plastového nádobí. Ženy jsou tak v dnešní době více orientované pouze na rodinný život. (Lewis, 2000) S mizením jejich tradičního způsobu života souvisí i mnoho emocí a negativní dopad na mentální zdraví, který je často přehlížen. Úzkosti, bezmoc, stesk, narušení vnímání vlastní identity a náležitosti k místu, smutek a další negativní emoce, které z této situace vychází, se dají zaštitit termínem solastalgie²³. (Kokunda et al., 2023) Celkový wellbeing komunit je tím zasažený, například Lewis (2000) popisuje nárůst alkoholismu u mužů v důsledku ztráty své role v rodině, poklesu jejich sebevědomí a sociální hodnoty.

Dalším faktorem výrazně ohrožujícím přežití jejich kultury je probíhající asimilace (zapojení se do společnosti se ztrátou vlastní identity). Ta je i centrálním tématem několika domorodých organizací Batwů, které se snaží docílit integrace Batwů do společnosti bez ztráty jejich kulturní identity. (Warrilow, 2008) Asimilace nebo předstírání příslušnosti k majoritnímu etniku, je v případě

²³ Termín popisující pocit žalu nad zpusťováním a ztrátou přirozeného prostředí; stesk domov, i když jsme pořád doma (Kosjuková & Plášilová, 2020)

ugandských Batwů bohužel běžná praktika, kvůli obsáhlé historii diskriminace, nespravedlností a viktimizace lovecko-sběračských etnik. (Kabananukye, 2011)

Důležitou rolí v kultuře hraje i jazyk, Rutwa (původní jazyk Batwů) je však již některými považována za mrtvý jazyk. Batwové mluví hlavně jazyky svých sousedů, aby mohli pracovat a komunikovat se svým okolím. (Kabananukye, 2011) Nicméně z výzkumu Kokunda et al. (2023) vyplývá, že Rutwa stále existuje minimálně na úrovni některých domácností, ale hrozba jejího vymizení je díky silné asimilaci velká. Asimilace probíhá i na úrovni vzdělávání, kdy školní kurikula nereflktují realie jejich kulturní identity. (Warrilow, 2008)

Odchod z lesa dopadá i na spiritualitu Batwů, pro něž je většina tradičního náboženství založena na lese a zahrnuje odevzdávání obětí v posvátných jeskyních, kopcích, bažinách nebo stromech. (Kagumba, 2021) Z výzkumu z roku 2022 se ukazuje, že téma ztracení spirituality a odpojení od lesa a předků je v Batwech samých velmi živé a vnímají svoji kulturu i s náboženstvím jako na pokraji vymizení do pár generací (Kokunda et al., 2023)

S vytracením kultury Batwů dojde ke ztrátě stovek let důležitých ekologických znalostí a vědomostí o spravování lesa pro využití komunitou. Vytratí se praktiky na získávání obživy z lesa, materiálů na bydlení, ošacení nebo třeba široké znalosti o léčivých rostlinách a medicínských praktikách. (Kokunda et al., 2023) Pouze některé z těchto znalostí byly prozkoumány a doceněny v akademickém prostředí, jedním z mála příkladů jsou obsáhlé vědomosti Batwů o bezžihadlových včelách. (Ampumuza, 2021)

2.2.3.3 Diskriminace

Diskriminace Batwů nabývá 3 hlavních forem: negativní stereotypy, segregace a odpírání práv. Všechny tyto podoby diskriminace se propisují na společenský status Batwů jako celku. (Kidd, 2008) I když se nejedná o nový fenomén způsobený vystěhováním, ale spíše přetrvávající problém, jsou jeho negativním důsledkům Batwové vystavení o mnoho více právě po vysídlení.

Negativní stereotypizaci čelí lovecko-sběračské komunity po celém světě a není tomu jinak ani v Africe. Kvůli jinému životnímu stylu jsou Batwové často považováni za podlidi, podobající se zvířatům, za špinavé, bez smyslu pro slušnost atd. (Lewis, 2000) V tomto případě Batwové čelí předsudkům ze strany ostatních sousedících etnik v oblasti (například Bakiga, Bahotora, a Bafumbira), ne-afrických cizinců i Batwů samotných. (Kabananukye, 2011; Lewis, 2000)

V mezinárodním mimoafrickém prostředí Batwové čelí stereotypizaci do role pytláků. Tento narativ utvrzovala ve svých populárních dílech i D. Fossey, které byl kritiky vytýkán rasismus

projevující se do výroků na toto téma i do rozhodnutí, která činila v oblasti ochrany goril²⁴. (Shaffer, 2015)

Nejvíce na Batwy dopadají důsledky předsudků v jejich nejbližším okolí. Mezi jejich sousedy jsou zažité mýšlenky jako například, že sexuální styk s Mutwa ženou léčí bolesti zad, což vystavuje ženy zvýšenému riziku sexuálního násilí. Nebo stereotypy o Batwech jako amorálních, nedůvěryhodných, nekulturních, líných, hloupých a špinavých, což v extrémnějších případech vede k segregaci, kdy s nimi sousedi nejdí, nepijí a nenavazují manželské vztahy. (Kidd, 2008) Takováto segregace je ospravedlňována v orální tradici sousedících etnik spoustou stereotypů. V některých oblastech je obhajována třeba v souvislosti s kočovným způsobem života, na který je pohlíženo jako na existenci podobnou zvířatům. (Lewis, 2000) V mírnějších podobách se tyto předsudky projevují paternalisticky, kdy jsou Batwové bráni jako nezodpovědné děti. (Kabanankye, 2011)

K diskriminaci však dochází i mezi Batwy samými. Mutwa, jež dosáhne bohatství a vyššího sociálního statusu se často zřekne své příslušnosti k Batwům. Kupříkladu komunita Batwů v Burundi, jež obdržela půdu a bydlení je pohoršena, pokud je k nim referováno termínem Batwové. Označují se jako „Abaterambere“ aneb „lidé jež se vyvíjí“. Tímto přispívají negativnímu vnímání Batwů a přijímají determinismus etnických stereotypů. (Lewis, 2000)

Další formou diskriminace, jež Batwové čelí je upírání jejich práv. Centrální je pro Batwy odepření práv na lov a sběr navzdory legální podpoře v dokumentech jako *African Commission on Human and Peoples' Rights*²⁵ (ACHPR), *Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech* (ICESCR), *Mezinárodní pakt o občanských a politických právech* (ICCPR) či *Indigenous and Tribal Peoples Convention*²⁶. Tyto smlouvy zavazují státy k respektování, chránění a podporování integrity menšin a identity domorodých národů. Přesto je však lovecko-sběračským komunitám ve většině případů samotné právo na lov a sběr upřeno, i když je pro jejich kulturu, ekonomiku a náboženskou identitu klíčové. (Lewis, 2000)

V důsledku jejich současné situace nejsou naplněna některá z jejich základních práv, jako právo na rovnost, právo na vlastnictví půdy či práva na přístup k veřejným službám jako zdravotní péče a vzdělání. (Lewis, 2000) Následkem chudoby, diskriminace v různých podobách a dalších znevýhodňujících socioekonomických faktorů mají Batwové špatný přístup ke vzdělávání, což jen nadále prohlubuje a zacykluje tíživou situaci, ve které se nachází. (Warrilow, 2008) Ještě v roce 2020 49,8 % Batwů (z 3 730 nacházejících se v okolí NP Bwindi a Mgahinga) nikdy nebylo součástí formálního vzdělávání. (Kakuru, 2020) Dle výzkumu Rodriguez (2021) je vysoká míra

²⁴ Například její rozhodnutí, aby si gorily přivykaly jen na bílé lidi, které si měly asociovat s bezpečím (turisté a výzkumníci) oproti černochům představujícím hrozbu (Shaffer, 2015)

²⁵ Vlastní překlad – Africká komise pro lidská práva a práva národů

²⁶ Vlastní překlad – Úmluva o původních a kmenových národech

negramotnosti a nízký počet žáků zapsaných do škol u ugandských Batwů způsoben diskriminací ve školství, vzdáleností škol a omezenými finančními zdroji.

Co se týče práv na vlastnictví půdy, tak vyhnání Batwů je i důsledkem neuznání kolektivních vlastnických práv, jež jsou pro Batwy a jiné lovecko-sběračské komunity typická, a která legální rámec země nebral v potaz v této otázce. (Lewis, 2000) V konstituci Ugandy z roku 1995 už však právo na kolektivní komunitní vlastnictví půdy je. (Kiggundu et al., 2022)

Zdravotnická péče zůstává z podobných důvodů jako vzdělání pro Batwy také ve velké míře nedostupná. Z výzkumu Nyatanyi (2019) vyplývá, že hlavními bariérami přístupu ke zdravotnictví je vzdálenost od zdravotnických center a příjmy domácností. Dalším negativním faktorem ovlivňujícím zdraví Batwů je ztráta přístupu k léčivým rostlinám v lese, na nichž jsou založeny tradiční léčebné praktiky. Ztráta jejich tradiční medicíny v kombinaci s nedostupným zdravotnictvím v nemocnicích pak nechává Batwy celkově bez přístupu k zdravotnické péči. (Zaninka, 2001)

2.2.3.4 Finanční a politická podpora Batwů

Při založení NP Bwindí a Mgahinga v roce 1991 byl založen *Mgahinga and Bwindi Impenetrable Forest Conservation Trust*²⁷ (dále jen BMCT), jež se však stal provozuschopný až v roce 1995. Do tohoto trustu byly směřovány společné finance SB a GEF (*Global Environment Facility*)²⁸ s cílem podpořit management parku (20 %), výzkum (20 %) a místní komunity skrze financování menších projektů (60 %). Nicméně v prvních letech po jeho založení byly Batwové nedostatečně zastoupeni při konzultacích a účasti na rozhodování v rámci jeho celkové činnosti, tudíž benefity, které jim měl poskytovat, se k nim reálně nedostaly. Zároveň otázka Batwů je adresovaná skrze komponent tohoto trustu, který má finance směřovat do rozvojových projektů, které ve skutečnosti k Batwům samotným nedosahují (Zaninka, 2001) Literatura o politické reprezentaci Batwů a celkovému participaci na politických procesech však často vykresluje Batwy pouze jako pasivní oběti bez možnosti aktivní participace. Výchozí pozice Batwů není jednoduchá pro jejich politické zapojení, jak ve své práci popisuje Zaninka (2001), avšak přetrvávající výše popsany narativ má v dnešní době tendenci přehlížet politické iniciativy jako vyjednávání, kampaně, petice, kontakty s politiky a organizace, kde jsou Batwové aktivní. (Ampumuza, 2021)

Na podporu Batwů v Ugandě vzniklo i několik neziskových organizací a programů, mezi nimi třeba UOBDU (*United Organisation for Batwa Development in Uganda*)²⁹, BDP (*Batwa Development Program*)³⁰ či BIDO (*Batwa Indigenous Development Organisation*)³¹. UOBDU

²⁷ Vlastní překlad – Trust ochrany přírody Mgahinga a Bwindi Impenetrable Forest; dnes známý jako *Bwindi Mgahinga Conservation Trust*

²⁸ Vlastní překlad – Globální fond životního prostředí

²⁹ Vlastní překlad – Organizace pro rozvoj Batwů v Ugandě

³⁰ Vlastní překlad – Rozvojový program Batwů

³¹ Vlastní překlad – Organizace pro rozvoj domorodého obyvatelstva Batwů

je komunitní (community-based) organizace řízená Batwy, založena v roce 2000. UOBDU identifikovalo klíčové oblasti, na které se ve své činnosti zaměřuje: (1) půda a bydlení, (2) vzdělávání a gramotnost dospělých, (3) vytváření příjmů se zahrnutím zemědělství a (4) přístup do lesů a sdílení benefitů. (Forest Peoples Programme, b.r.) Batwa Development Programme byl spuštěn roku 2008 pod záštitou Nadace Kellermannových, navazoval na činnost nadace ve zdravotnické péči (roku 2003 byla založena Komunitní nemocnice Bwindi). BDP jejich činnost rozšířil i na vzdělávání, vytváření zisků skrze různé ekonomické aktivity, bydlení ad. BDP má však i spirituální přesah založený na kulturně relevantním křesťanství. (The Kellermann Foundation, b.r.)

Situaci Batwů se svou činností věnuje i BMCT v oblasti zdravotnických služeb, vzdělávání (sponzorování 1026 žáků od roku 2016), bydlení (stavba 56 permanentních domů; koupě půdy na přesídlení Batwů – 26 rodin od roku 2000) a zachování jejich kultury (vznik modelové vesnice Batwů). (BMCT, b.r., 2022)

Mimo Ugandu se otázkou Batwů zabývá třeba APB (*Association for the Promotion of the Batwa*³²) a CAURWA (*Community of Indigenous Peoples of Rwanda*³³) ve Rwandě či PIDP KIVU (*Integrated Programme for the Pygmy People Development in Kivu*³⁴) v Demokratické republice Kongo. V oblasti působí i mezinárodní neziskové organizace jako třeba CARE.

³² Vlastní překlad – Asociace na podporu Batwů

³³ Vlastní překlad – Komunita původních obyvatel Rwandy

³⁴ Vlastní překlad – Integrovaný program pro rozvoj Pygmejů v Kivu

3 TURISMUS

3.1 Wildlife turismus a ekoturismus

Turismus s volně žijící zvěří (z anglického *wildlife tourism*) je založen na setkávání se s divokou, nedomestikovanou zvěří. Setkávání může probíhat jak v přirozeném prostředí zvířete, tak v zajetí. Zahrnuje aktivity jako pozorování, fotografování, krmení, ale zároveň zabíjení, odchyt a hlavně lov. Podle těchto aktivit se dá rozdělit na 4 hlavní kategorie (Higginbottom, 2004):

- ❖ cestovní ruch zaměřený na pozorování divoké, volně se pohybující zvěře;
- ❖ cestovní ruch s divokou zvěří v zajetí – zoo, útulky, cirkusy, parky, akvária apod.;
- ❖ lov;
- ❖ rybaření.

Co se týče gorilího turismu, ten spadá do první z těchto kategorií, kdy turisté (tuzemští i mezinárodní) podnikají treky do přirozeného prostředí goril s cílem je pozorovat a fotografovat.

Navštěvování primátů je zároveň propagováno jako ekoturismus, jelikož má poskytovat benefity jak místním komunitám, tak primátům. (Costa et al., 2023) Ekoturismus je v dnešní době nejrychleji rostoucím segmentem cestovního ruchu navázaného na přírodu v Africe. (Sabuhoro et al., 2021) Má spoustu definic, ale v základu stojí na principech aktivního přispívání k ochraně přírodního a kulturního dědictví. (Tapper, 2006) Realita však ukazuje, že tento cestovní ruch často nezvládá naplňovat kritéria cílená na zvýšení udržitelnosti a minimalizování stresu navštívených zvířat: ochrana habitatu, vzdělávání návštěvníků, zajištění ochrany a managementu oblasti a ekonomický přínos pro místní obyvatelstvo. (Costa et al., 2023)

3.2 Gorilí turismus

Turismus zaměřený na pozorování goril byl ve Virunze zaveden v roce 1979, v Bwindi pak roku 1993. (Muresherwa et al., 2020; Nielsen & Spenceley, 2010) Pro zajištění benefitů turismu a omezení negativních dopadů byl pro oblast vytvořen přeshraniční *Plán cestovního ruchu Virunžského masivu*, poskytující rámec pro rozvoj udržitelného rozvoje turismu. Konkrétně má: (a) poskytnout dlouhodobou vizi pro posílení cestovního ruchu; (b) poskytnout strukturovaný a řízený proces rozvoje turistických zařízení; (c) zajistit zapojení místní komunity do procesu plánování, rozvoje, realizace a sdílení benefitů; (d) zajistit zvýšení příjmů z cestovního ruchu; (e) v konečném důsledku zajistit lepší ochranu a správu přírodních zdrojů a (f) posílit spolupráci mezi gorilími parky v Ugandě, DRK a Rwandě. (Mehta & Katee, 2005)

Ve snaze zajistit co největší udržitelnost tohoto turismu vznikla i první certifikace svého druhu: *Certified Gorilla Friendly*³⁵. Tato dobrovolná certifikace vznikla v úzké spolupráci *Wildlife Friendly Enterprise Network*³⁶, Mezinárodním programem na ochranu goril (IGCP), *Conservation*

³⁵ Vlastní překlad – Certifikace přátelské ke gorilám

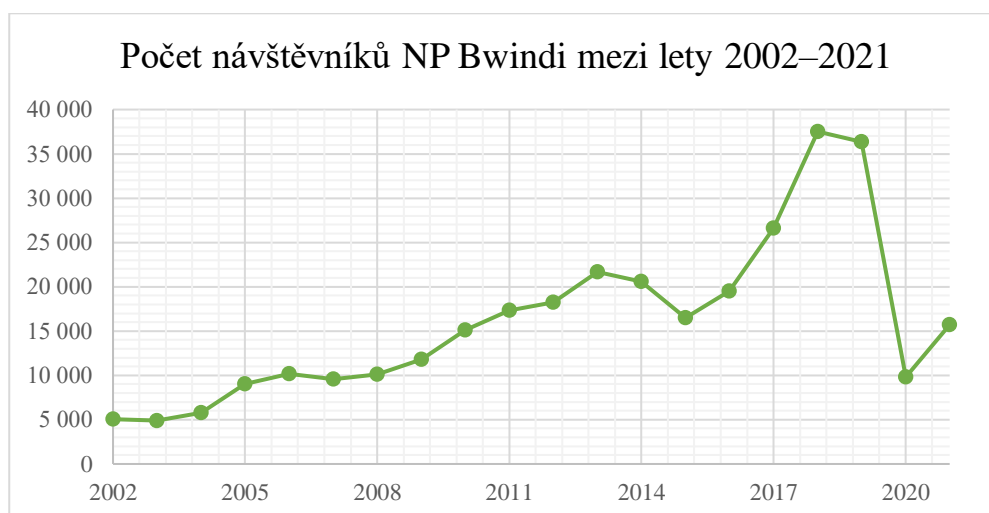
³⁶ Vlastní překlad – Síť podniků přátelských k divoké přírodě

*International*³⁷, Fauna & Flora International, WWF a vládním i soukromým sektorem. Jejím cílem je umožnit spotřebitelům podílet se na tomto cestovním ruchu se zárukou udržitelnosti a vědomím, že svými financemi přispívají na ochranu goril i na znevýhodněné komunity v okolí parku. (Stein, 2014)

Jedná se o jedinou unikátní turistickou atrakci, kterou může Uganda a Rwanda nabídnout, jež není dostupná nikde jinde. (Muresherwa et al., 2020) Díky této exkluzivitě a narůstajícímu zájmu o návštěvu parků a goril (viz podkapitola 4.2.1 Návštěvnost) docházelo k narůstání cen za povolenky k návštěvě goril. Například v Ugandě ceny vzrostly z 275 amerických dolarů (USD) na osobu v roce 2004 na 600 USD v roce 2017. Rwanda dokonce v květnu roku 2017 zvýšila poplatek dvojnásobně: z 750 na 1500 USD. (Muresherwa et al., 2020)

3.2.1 Návštěvnost

V devadesátých letech Bwindi navštěvovalo průměrně 3 000 lidí ročně. Popularita tohoto turismu však stále rostla a do roku 2011 už návštěvnost stoupla až na 15 000 turistů každý rok a tento nárůst nekončí (viz graf č. 1 níže). (Weber et al., 2020) Nejvyšší návštěvnosti dosáhlo Bwindi v roce 2018 s 37 514 turisty. K výraznému poklesu pak došlo v roce 2020 kvůli pandemii Covid-19, nicméně od té doby zase stoupá.

Graf 1 Počet návštěvníků NP Bwindi mezi lety 2002-2021 (autorka podle JICA (2017); UBOS (2005; 2008; 2022))

Podobný trend v nárůstu návštěvníků můžeme vidět i u rwandského NP Volcanoes (viz graf 2), kdy návštěvnost stoupla až na 35 567 návštěvníků v roce 2017. Co se týče NP Virunga, souhrnná data návštěvnosti nejsou dostupná, avšak mezi lety 2014 až 2018 jej navštívilo přes 17 000 turistů, dokud turismus nebyl opět z bezpečnostních důvodů pozastaven. (Masožera et al., 2019)

³⁷ Vlastní překlad – Mezinárodní organizace pro ochranu přírody

Graf 2 Počet návštěvníků NP Volcanoes mezi lety 2005-2021 (autorka podle NISR (2023))

3.3 Pravidla a jejich dodržování

Při zavádění gorilího turismu byla vytvořena směrnice o podobě tohoto turismu s cílem předejít negativním dopadům na populaci goril i na návštěvníky. Směrnice IUCN obsahuje následující pravidla (Nielsen & Spenceley, 2010):

- ❖ Dodržování minimální vzdálenosti 7 metrů mezi gorilami a turisty
- ❖ Maximálně 8 turistů na jednu návštěvu
- ❖ Limit jedné turistické skupiny denně na skupinu goril
- ❖ Limit trvání návštěvy 1 h
- ❖ Zákaz účasti lidem projevujícím známky nemoci
- ❖ Turisti musí zůstat v semknutých skupinkách
- ❖ Žádné hlasité zvuky a ukazování
- ❖ Zákaz konzumace potravin, nápojů a kouření v perimetru 200 m od goril
- ❖ Turisti si musí zakrýt ústa při kýchání a kašlání
- ❖ Lidské exkrementy musí být zakopány minimálně do hloubky 30 cm
- ❖ Zákaz odhazování odpadků
- ❖ Zákaz focení s bleskem
- ❖ Zákaz odstraňování vegetace, kvůli lepšímu výhledu

Co se ale dodržování těchto pravidel týče, situace není tak ideální. Costa et al. (2023) uvádí, že při jejich výzkumu v NP Bwindi u gorilí skupiny Rushegura trávili turisté 59,2 % času ve vzdálenosti menší než 3 m navzdory směrnici přikazující metrů minimálně 7. 25,63 % času pak bylo stráveno ve vzdálenosti 3–7 m a pouhých 15,17 % ve vzdálenosti větší než 7 m. Výzkum Weber et al. (2020), jenž probíhal také v NP Bwindi, ale zkoumal všechny gorilí skupiny, ukazuje, že 68,2 % z pozorování bylo ve vzdálenosti menší než 7 m. 14 % pak bylo ve vzdálenosti menší než 3 m. Také poukazuje na to, že pravidlo 7 metrů bylo porušeno u všech gorilích skupin v parku. Nutno

podotknout, že některá z těchto porušení byla způsobena zvědavostí goril samotných: 59,6 % ze situací, kdy byla vzdálenost > 3 m bylo iniciováno gorilami. (Weber et al., 2020)

Weber et al. (2020) dále odhalili, že navzdory tomu že 88 % z tázaných turistů o pravidlu 7 m vědělo a 82 % si myslí, že je důležité tuto vzdálenost udržovat, pouhých 22 % si myslí, že vzdálenost dodrželo. Dále pak, že průměrná doba „gorilí hodiny“ je 66 minut. Průměrný počet turistů ve skupinách byl ve výzkumu Costa et al. (2023) 7,7, což by odpovídalo pravidlům, ale rozmezí, ze kterého tento průměr vznikl bylo 2–11 členů. Nadto celková početnost skupiny i s průvodci v tomto výzkumu byla průměrně 13 osob (rozmezí 6–25).

Podobu této turistické zkušenosti ovlivňuje i očekávání blízkého setkání s gorilami, jež je v dnešní době tvořeno turistickými průvodci, webovými stránkami, televizními programy, sociálními sítěmi, vyprávěním atd. Studie Otsuka & Yamakoshi (2020) zkoumala vliv sociálních sítí (videí nahraných na YouTube) na tuto problematiku a zjistila, že videa s gorilami a lidmi v těsné blízkosti nebo dosahu paže mají největší sledovanost a počty „To se mi líbí“. Zároveň poukazuje na to, že počet videí vztahující se k horským gorilám výrazně narostl: z průměrných 12,4 videí mezi roky 2007–2015 na průměrných 47,7 mezi roky 2016–2018. Tento narůstající trend vytváří nesprávná očekávání, která jsou dále reprodukována návštěvníky porušující pravidla a sdílející tuto zkušenost.

3.4 Dopad na gorily

Jak už bylo uvedeno výše v kapitole o hrozbách, kterým gorily čelí, zvýšený kontakt s lidmi přináší svá rizika: přenos nemocí od člověka, zvýšená úroveň stresu a negativní vliv na jejich chování. V této podkapitole se zaměřím na dopad změny chování goril kvůli přítomnosti turistů. Gorilí treky při své maximální kapacitě denně přivedou, ke každé z celkově 44 gorilích skupiny přivyklých na lidi, 6–20 osob. To činí 264–880 lidí v blízkosti goril denně a okolo 98 360–321 200 lidí ročně. (Hickey et al., 2020)

Celkově, behaviorální taktiky goril v reakci na blízkost turistů jsou málo prostudovány. Pouhé tři pilotní studie byly uskutečněny a ty objevily narušení ve stravovacích aktivitách, ostražitost a narušení sociální dynamiky mezi gorilami v průběhu návštěv. Například bylo pozorováno, že přítomnost turistů zvyšuje prosociální chování³⁸ goril, které jim pomáhá vyrovnávat se se stresem a úzkostí. Dále pak poukazuje na vyšší míru škrábání se u samců, která je důsledkem právě stresu a úzkostí. Díky malému množství studií na toto téma, však nejde určit, zda by důsledné dodržování pravidel těmto důsledkům předešlo. (Costa et al., 2023)

Dalším způsobem, jak mohou turisté úmyslně či neúmyslně škodit je účast na černých trzích se zvířaty (př. turisté v dobré víře koupí podvyživené gorilí mládě od překupníků, čímž tento nelegální trh podpoří). Nebo pak konzumací „exotického“ masa, které zvyšuje poptávku po zvěřině a může zvyšovat pytlácký tlak na rezervace. (Litchfield, 2008)

³⁸ Zahnuje aktivity jako shlukování, péče o druhy, afiliativní fyzický kontakt, hry apod.

Celkově jsou však hrozby pro horské gorily podle hodnocení a definice v Červeném seznamu ohrožených druhů IUCN klasifikovány jako mající nízký dopad (Nízký dopad: 5). (Hickey et al., 2020)

3.5 Socioekonomický dopad

Turismus je v těchto zemích důležitým zdrojem příjmů. Například v Ugandě je cestovní ruch k roku 2021 druhým největším zdrojem příjmů z exportu (17,18 %) hned po zlatě (36,8 %). Ve Rwandě tvoří turismus 7 % příjmu z exportu. (The Growth Lab at Harvard University, b.r.) Národní park Volcanoes zde vydělal mezi lety 1994–2015 více než 108 miliónů USD. (Sabuhoro et al., 2021) Podle studie ekonomické hodnoty chráněných lesů horských goril Virungy a Bwindi realizované AWF v roce 2005, tento turismus vytváří ročně zisk 20,6 milionu USD. Z tohoto 53 % připadá na národní úroveň, 41 % na mezinárodní úroveň a pouhých 6 % na lokální úroveň. (Maekawa et al., 2013)

Systémy sdílení těchto příjmů z gorilího turismu jsou sice oficiálně stanovené, ale ve skutečnosti většině obyvatel žijících v okolí parku významný prospěch nepřinesly, převážně díky korupci při vyplácení finančních prostředků. (Twinamatsiko et al., 2019) Pokud se zaměříme, jak tento ekonomický přínos vnímají sami občané, máme k dispozici například výzkum Muresherwa et al. (2020) z něhož vyplývá, že komunita žijící v okolí NP Bwindi (město Butogota) vnímá pozitivní ekonomický dopad: vznik pracovních míst (55,6 % z tázaných) a otevření nových podnikatelských příležitostí pro místní (53,1 % z tázaných). V roce 2015 však bylo odhadováno, že v okolí Bwindi bylo zaměstnáno pouze 450 místních, a z toho většina mužů. (Twinamatsiko et al., 2019) Zároveň z průzkumu v roce 2015 bylo zjištěno, že v okolí NP Bwindi nebyl zaměstnán žádný příslušník etnika Batwa v turistických zařízeních. (Namara, 2015) Na druhou stranu toto neznamena, že Batwové se cestovního ruchu neúčastní vůbec, někteří podnikají jako jednotlivci, skupiny nebo v partnerství s dalšími lidmi. Mezi takové podniky patří: řemeslné obchody, ubytovací služby a lesní zážitkové aktivity. (Ampumuza, 2021) Co se týče situace ve Rwandě, většina respondentů z výzkumu Sabuhoro et al. (2021) vnímá jako hlavní beneficiety turismu vládu a NP Volcanoes a sebe jako nejmenší.

Co se týče využití financí z turismu 58,6 % z tázaných z výzkumu Muresherwa et al. (2020) nesouhlasí s tvrzením, že peníze byly použity na zlepšení infrastruktury. Na zlepšení ekonomických benefitů vzniklo v oblasti několik projektů, zaměřených i cíleně na turismus. Mezi nimi například *The Local Economic Development Through Pro-Poor Gorilla Tourism*³⁹ (2016–2019), který cílil na zlepšení nabídky místních produktů a služeb cestovního ruchu, tak aby reagovala na poptávku a měla větší potenciál zvýšit místní příjmy. I u tohoto projektu však můžeme vidět přetrvávající

³⁹ Vlastní překlad – Místní ekonomický rozvoj prostřednictvím gorilího turismu zaměřeného na chudé obyvatelstvo

problém v nedosahování k Batwům, kdy zastoupení Batwů na konci projektu bylo pouhých 10 %. (Twinamatsiko et al., 2019)

Ze stejného výzkumu Muresherwa et al. (2020) vychází že na sociokulturní rovině 57,4 % tázaných vnímá, že gorilí turismus podporuje jednotu a kulturní povědomí a 59,7 % pak souhlasí, že turismus zlepšuje dojem oblasti. Na druhou stranu 62,7 % souhlasí s tím, že gorilí turismus způsobil komodifikaci místní kultury a 62,9 % se necítí zahrnutých do turistických aktivit v oblasti. Co se týče celkové podpory turismu místní komunitou výsledky nejsou jednostranné: 46,1 % nespokojených ku 40,7 % spokojeným.

3.6 Domorodý cestovní ruch

Cestovní ruch oblasti není zaměřený pouze na gorily, mimo jiná odvětví, která se země snaží prosadit, zde vznikl i domorodý cestovní ruch, zaměřující se na poznávání kultury původních obyvatel. (Mehta & Katee, 2005) V tomto kontextu se mluví konkrétně o tzv. Pygmejském cestovním ruchu (z anglického *Pygmy Tourism*).

V roce 2011 byla ve spolupráci UOBDU, UWA a místní vlády distriktu Kisotoro vytvořena tzv. Stezka Batwů (z anglického *The Batwa Trail*). Jedná se o pětihodinovou procházku do NP Mgahinga, při níž Batwové ukazují jejich původní životní styl. Zahrnuje ukázky tradičních náboženských obřadů, loveckých praktik, sběru potravin, zpěvu, tance a *návštěvu vybraných posvátných míst. Cílem této turistické aktivity je poskytnout alternativní zdroj příjmů Batwům a podpořit zachování jejich kulturního dědictví. Pro Batwy je tato činnost formou aktivismu, kdy mohou komunikovat s publikem svou situací. (Kagumba, 2021) Tento typ turismu je však v literatuře i často kritizován, například Frankland (2001) či Laudati (2010) poukazují na to, že nálepka „Pygmejský“ je lákadlem sama o sobě a stojí na mýtu exotizované eko-odlišnosti. Zároveň vykresluje původní obyvatelstvo v roli „ušlechtilých divochů“. Frankland pak termínem „reflexivní etnicita“ popisuje situaci, ke které v důsledku dochází: Batwové sami dobrovolně tento mýtus čisté domorodosti, ekologického uvědomění a udržitelnosti nejen přejímají ale dále reprodukují, čímž se stává silným politickým nástrojem a prostředkem vymezení se. (Frankland, 2001)

4 SHRNU TÍ A DOPORUČENÍ

V širším kontextu tato práce řeší hledání rovnováhy mezi ochranou biologické rozmanitosti a socioekonomickým rozvojem. Toto dilema často vyústí v řešení „buď anebo“, zakořeněné v předsudcích vůči původním rezidentům chráněných oblastí. Tak tomu bylo právě i v případě ochrany horských goril, kdy byl použit poměrně radikální zásah vyhnání všeho obyvatelstva rezervací. Jak podotýkají mnozí autoři zabývající se touto problematikou, jako například Cernea & Schmidt-Soltau (2003), doporučení na zvyšování procenta chráněné rozlohy planety, například v podobě národních parků, zvyšují naléhavost spolupráce mezi sociálním a biologickým výzkumem. Z doporučení 10 % v roce 2002 se v dnešní době pracuje s doporučením IUCN na ochranu 30 % planety do roku 2030. S takovýmito závazky je důležité nezapomínat na společenské dopady, které to může mít. Příklady z historie, jako třeba tento, mohou sloužit jako připomínka a zdroj ponaučení do budoucna.

Tato práce měla za cíl vytvořit přehled o situaci týkající se dopadů zavedení ochrany horských goril a na ně navázaný turismus z hlediska prosperity gorilí populace a z hlediska společenských dopadů zaměřených na Batwy. Na aspekty tohoto tématu je dostupná literatura, ale celkové shrnutí situace, obsahující pohled z obou směrů – přírody i místních komunit, dostupná nejsou a na tuto mezeru cílila má bakalářská práce.

Jako každá rešeršní studie, i tato podléhá všeobecným limitům, jako riziku zkreslení kvůli selekci zdrojů a omezené dostupnosti a kvalitě zdrojů (včetně aktuálnosti a tematické diverzity). Limit, na který jsem narazila byla právě dostupnost a kvalita zdrojů ohledně problematiky Batwů. Několik studií shrnující jejich situaci bylo napsáno na přelomu tisíciletí a na začátku prvního desetiletí tohoto století, tudíž nejsou nejaktuálnější. Novější studie jsou pak často zaměřené jen na specifické aspekty či lokality a celková data o tomto etniku jsou málo dostupná (základní populační cenzus a demografické charakteristiky jsou dohledatelné pouze pro ugandskou komunitu žijící v okolí NP Bwindi a NP Mgahinga). Často také studie socioekonomických dopadů a reporty projektů nerozlišují mezi Batwy a dalšími etnickými skupinami, tudíž nelze říct, kolik z vykazované pomoci a benefitů se reálně dostává k této komunitě.

Další překážkou, jak například Ampumuza et al. (2020) vytýkají, je fakt, že spousta publikací o Batwech podléhá post-koloniálnímu vykreslování Batwů pouze do role bezmocných „nejchudších z nejchudších“. Tento narativ pak reprodukuje a díky tomu vytváří nekompletní obrázek o jejich situaci a opomíjí vlastní iniciativy a částečné úspěchy v rámci této komunity.

Z této přehledové práce celkově vyplývá, že zavedení ochrany a gorilího turismu mělo převážně pozitivní dopad na populaci goril horských, ale co se společenského dopadu týče, dal by se popsat jako ambivalentní. Pro předcházení potenciálních či již popsanych negativních dopadů na horské gorily se doporučuje důsledné dodržování směrnice IUCN. Jedná se hlavně o striktnější dodržování minimální vzdálenosti či zavedení nošení roušek v přítomnosti goril. Jaké reálné

důsledky by toto dodržování však mělo, nelze s jistotou uvést kvůli nedostatku výzkumů na toto téma. Jak Costa et al. (2023) poukazují, mohlo by to být podnětem dalších studií do budoucna.

Aktivity na zlepšení situace Batwů by se dle měly jednak zaměřit na napravení dodržování lidských práv vnitřně vysídlených osob, k nimž jsou státy zavázány. A jednak by se mohly řídit modelem IRR (*Impoverishment Risk and Reconstruction Model*⁴⁰) vyvinutým sociálním vědcem M. Cernea. Tento model zahrnuje 8 kategorií rizik (v seznamu níže napsány kurzívou), v jejichž důsledku mohou lidé upadnout do chudoby. Při jejichž převrácení (opaku těchto rizik) dostaneme rámec modelu rekonstrukce chudých komunit (viz seznam níže) (Cernea, 2004):

1. Od rizika *bytí bez půdy* k přesídlování na vlastní půdu
2. Od rizika *nezaměstnanosti* k obnově zdrojů obživy
3. Od rizika *bezdomovectví* k rekonstrukci obydlí
4. Od rizika *marginalizace* k sociálnímu začlenění
5. Od rizika *zvýšené morbidity* ke zlepšení zdravotní péče
6. Od rizika *potravinové nejistoty* k adekvátní výživě
7. Od rizika *ztráty přístupu* k obnově komunitních majetků a služeb
8. Od rizika *sociální dezintegrace* k obnově sociálních vazeb a komunity

V rámci těchto kategorií by pak měly být cílené projekty a pomoc na rekonstrukci této komunity.

⁴⁰ Vlastní překlad – Model rizika upadnutí do chudoby a následné rekonstrukce

ZÁVĚR

První část této rešeršní bakalářské práce se zaměřuje na rovinu ochrany goril. Na začátku vymezuje tématicky a prostorově zkoumanou oblast. Poté popisuje druh, rezervace, v nichž se vyskytuje a následně zkoumá téma ochrany. Práce je zaměřená na gorily horské v národních parcích Bwindi, Mgahinga, Volcanoes a Virunga. Goril horských se momentálně nachází v přírodě něco málo přes 1000 jedinců a řadí se mezi ohrožený taxon Červéného seznamu IUCN. Práce analyzuje i hrozby, kterým gorily čelí či čelily, jako například ztráta, přeměna nebo fragmentace stanovišť, lov a pytláctví, zvýšený kontakt s lidmi, války a politické nepokoje a nově i klimatická změna.

Oblast výskytu goril ve Rwandě a DRK je chráněná již od roku 1925. Stanoviště v Ugandě jsou chráněny od roku 1930 a od roku 1991 jsou národními parky. Od 60. let 20. století začal v regionu výzkum goril, jehož pionýrem byl George Shaller. Nejvíce spojená osobnost s výzkumem horských goril byla však až jeho následovnice Dian Fossey, která do oblasti přijela v roce 1967. Za jejího působení se začalo realizovat celopopulační sčítání a základní ochránářský výzkum. Dian Fossey byla tehdy klíčovou osobností pro zviditelnění problematiky v širších kruzích díky své práci, publikacím a veřejnému vystupování. Po dramatických událostech roku 1978, kdy byla napadena a v důsledku toho se rozpadla její nejdéle studovaná skupina, Fossey byla schopna zajistit příliv mezinárodní pozornosti a financí s cílem zpřísnění opatření na ochranu goril (převážně protipytláckých intervencí). Tato opatření se ukázala jako plodná, protože v následujících letech byl konečně zvrácen stálý pokles populace ve Virunze.

Na konci 70. let, spolu se změnou paradigmat environmentalismu v USA, došlo ke změně podoby ochrany přírody. Ta začala řešit i otázku soužití lidí a přírody, v rámci hledání kompromisu těchto dvou doposud oddělovaných světů vznik gorilí turismus. Ten měl v ideální podobě zajistit ochranu a zároveň ekonomický rozvoj zemí a benefity místním komunitám.

Vytvoření národních parků mělo i společenský dopad a tato práce se zaměřila na aspekt nuceného vysídlení původního obyvatelstva: lovecko-sběračské, polokočovné komunity Batwů z národního parku Bwindi Impenetrable v roce 1991. V této kapitole práce popisuje dopad, který to na komunitu mělo a v jaké situaci se nachází v dnešní době (v rámci aktuality dostupných dat). Mezi zkoumané aspekty patří ztráta půdy a živobyčí (56,4 % Batwů v okolí NP Bwindi a Mgahinga bylo ještě v roce 2020 bez přístupu k půdě), rozpad komunit a mizení kultury a diskriminace na rovině negativní stereotypizace, segregace a odpírání práv. Zároveň zkoumá existující prostředky cílené na zlepšení jejich situace, ať už státní jako Mgahinga and Bwindi Impenetrable Forest Conservation Trust, tak iniciativy neziskových organizací či Batwů samotných.

Poslední kapitola se zaměřuje na roli gorilího turismu v celé situaci. Jednak z pozice negativních dopadů na gorily, kde se zaměřuje na stres a úzkost při interakci s turisty. A jednak

na porušování pravidel IUCN o podobě této turistické aktivity ve většině případů (68,2 % v NP Bwindi). Na rovině socioekonomického dopadu se ukazuje, že přes to, že v některých zemích jako například v Ugandě se jedná o velký zdroj příjmu, vnímání benefitů a celková podpora turismu místními (jen 10 % z tázaných byli Batwové) je jen lehce nadpoloviční.

Celkově z této rešerše vyplývá, že na úrovni ochrany druhu byly intervence úspěšné: podařilo se zvrátit pokles populace, docílilo se ochrany jejich habitatu a celkově se zminimalizovaly dopady největších hrozeb pro tento druh. S turismem se sice objevila další rizika, která je potřeba adresovat pro udržení prosperity horských goril, ale přesto lze s jistotou říct, že i díky turismu není druh momentálně existenčně ohrožen.

Co se týče společenských dopadů jsou smíšené a pokud se podíváme cíleně na komunitu Batwů, tak jsou jednoznačně negativní. Adresování těchto negativních dopadů na Batwy, za uplynulých více než 30 let, se pak dá popsat jako minimálně nedostačující. Tato komunita se stále nachází ve špatné situaci, kdy většina nemá přístup k vlastní půdě, ke zdravotnickým službám, vzdělávání a pracovním příležitostem. Díky tomu jsou zacykleni v těchto špatných podmínkách. Zároveň musí čelit silné diskriminaci, tlaku na asimilaci, a tudíž i riziku vymizení své kultury. I přes iniciativy a projekty státu, neziskových organizací a dalších aktérů, ať už mezinárodních nebo místních, se v datech z výzkumů ukazuje, že situace ani po tolika letech není napravená.

Otázkou zůstává, jestli je vůbec možné obnovit prosperitu této komunity a zachovat jejich kulturu bez přístupu k lesům? Se současnými závazky k navyšování procenta chráněné plochy planety, hledání odpovědí na tyto otázky a celkově, hledání rovnováhy mezi ochranou přírody a rozvojem lidí nabývá na důležitosti.

SEZNAM LITERATURY

- Advani, N. (2014). *WWF Wildlife and Climate Change Series: Mountain Gorilla*.
<https://www.worldwildlife.org/publications/mountain-gorilla-wwf-wildlife-and-climate-change-series>
- Agrawal, A., & Redford, K. (2009). Conservation and displacement: An overview. In *Conservation and Society* (Roč. 7, Číslo 1, s. 1–10). Wolters Kluwer Medknow Publications.
<https://doi.org/10.4103/0972-4923.54790>
- Ampumuza, C. (2021). *Batwa, gorillas and the Ruhija road: a relational perspective on controversies at Bwindi Impenetrable National Park, Uganda* [PhD thesis, Wageningen University].
<https://doi.org/10.18174/543289>
- Ampumuza, C., Duineveld, M., & van der Duim, R. (2020). The most marginalized people in Uganda? Alternative realities of Batwa at Bwindi Impenetrable National Park. *World Development Perspectives*, 20. <https://doi.org/10.1016/j.wdp.2020.100267>
- Batwa and Bambuti - Minority Rights Group*. (b.r.). Získáno 20. říjen 2023, z <https://minorityrights.org/minorities/batwa-and-bambut/>
- BMCT. (b.r.). *Batwa Empowerment - Bwindi Mgahinga Conservation Trust*. Získáno 7. březen 2024, z <https://bwinditrust.org/our-work/batwa-2/>
- BMCT. (2022). *Annual Report 2021-2022*. www.bwinditrust.org
- Caldecott, J., & Miles, L. (2005). *World Atlas of Great Apes and their Conservation*. University of California Press.
https://www.researchgate.net/publication/312589382_World_Atlas_of_Great_Apes_and_their_Conservation
- Cernea, M. M. (2004). *Impoverishment Risks, Risk Management, and Reconstruction: A Model of Population Displacement and Resettlement*.
https://www.un.org/esa/sustdev/sdissues/energy/op/hydro_cernea_population_resettlement_backgroundpaper.pdf
- Cernea, M. M., & Schmidt-Soltau, K. (2003). *Biodiversity Conservation versus Population Resettlement: Risks to Nature and Risks to People*.
- CITES. (1973). *Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora: Appendices I, II and III*. <https://cites.org/eng/disc/text.php>

- Costa, R., Takeshita, R. S. C., Tomonaga, M., Huffman, M. A., Kalema-Zikusoka, G., Bercovitch, F., & Hayashi, M. (2023). The impact of tourist visits on mountain gorilla behavior in Uganda. *Journal of Ecotourism*. <https://doi.org/10.1080/14724049.2023.2176507>
- Dian Fossey. (1988). *Gorily v mlze* (Kolumbus). Mladá Fronta.
- Duffy, R., Massé, F., Smidt, E., Marijnen, E., Büscher, B., Verweijen, J., Ramutsindela, M., Simlai, T., Joanny, L., & Lunstrum, E. (2019). Why we must question the militarisation of conservation. In *Biological Conservation* (Roč. 232, s. 66–73). Elsevier Ltd. <https://doi.org/10.1016/j.biocon.2019.01.013>
- Elazegui, D. D. (2002). A law of nature: The command-and-control approach. *PIDS: Economic Issue of the Day*, III(1). <http://www.pids.gov.ph>
- Forest Peoples Programme. (b.r.). *United Organisation for Batwa Development in Uganda (UOBDU)*. Získáno 7. březem 2024, z <https://www.forestpeoples.org/en/partner/united-organisation-batwa-development-uganda-uobdu>
- Frankland, S. (2001). PYGMIC TOURS. *African Study Monographs*, 26, 237–256. <https://repository.kulib.kyoto-u.ac.jp/dspace/handle/2433/68397>
- Gouby, M. (2022, listopad 16). ‘You think it’s over, but it begins again’: can Virunga national park survive more conflict and a new hunt for oil? *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/global-development/2022/nov/16/can-virunga-national-park-survive-more-conflict-and-a-new-hunt-for-oil>
- Greenfield, P. (2023, březem 1). *US firm to bid to turn DRC oil permits in Virunga park into conservation projects*. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/environment/2023/mar/01/us-firm-bid-turn-drc-oil-concessions-virunga-park-into-conservation-projects-aoe>
- Groves, C. (2016). Primates (Taxonomy). In *The International Encyclopedia of Primatology*. <https://doi.org/10.1002/9781119179313.wbprim0045>
- Grubb, P., Butynski, T. M., Oates, J. F., Bearder, S. K., Disotell, T. R., Groves, C. P., & Struhsaker, T. T. (2003). Assessment of the Diversity of African Primates. *International Journal of Primatology*, 24(6). <https://doi.org/10.1023/B:IJOP.0000005994.86792.b9>
- Haggblade, M. K., Smith, W. A., Noheri, J. B., Usanase, C., Mudakikwa, A., Cranfield, M. R., & Gilardi, K. V. K. (2019). Outcomes of snare-related injuries to endangered mountain gorillas (*Gorilla beringei beringei*) in Rwanda. *Journal of Wildlife Diseases*, 55(2). <https://doi.org/10.7589/2018-01-008>

- Hickey, J. R., Basabose, A., Gilardi, K. V, Greer, D., Robbins, S., Stoinski, M. M. & Hickey, C. :, Basabose, J. R., Gilardi, A., & Greer, K. V. (2020). *Gorilla beringei ssp. beringei (amended version of 2018 assessment)*. *The IUCN Red List Of Threatened Species*.
<https://doi.org/10.2305/IUCN.UK.2020>
- Hickey, J. R., Granjon, A. C., Vigilant, L., Eckardt, W., Gilardi, K. V, Cranfield, M., Musana, A., Masozera, A. B., Babaasa, D., Ruzigandekwe, F., Robbins, M. M., & Leendertz, F. H. (2018). *Virunga 2015-2016 Surveys: Monitoring Mountain Gorillas, Other Select Mammals, and Illegal Activities*. https://igcp.org/content/uploads/2020/09/Virunga-Census-2015-2016-Final-Report-2019-with-French-summary-2019_04_24.pdf
- Hickey, J. R., Uzabaho, E., Akantorana, M., Arinaitwe, J., Bakebwa, I., Bitariho, R., Eckardt, W., Gilardi, K. V, Katutu, J., Kayijamahe, C., Kierepka, E. M., Mugabukomeye, B., Musema, A., Mutabaazi, H., Robbins, M. M., Sacks, B. N., & Zikusoka, G. K. (2019). *Bwindi-Sarambwe 2018 Surveys: Monitoring Mountain Gorillas, Other Select Mammals, and Human Activities (FINAL REPORT)*. https://igcp.org/content/uploads/2020/09/Bwindi-Sarambwe-2018-Final-Report-2019_12_16.pdf
- Higginbottom, K. (2004). *Wildlife Tourism Impacts, Management and Planning*. Common Ground Publishing [for] CRC for Sustainable Tourism. <https://sustain.pata.org/wp-content/uploads/2014/12/WildlifeTourism-impacts.pdf>
- IDCM. (2023). *Global Report on Internal Displacement 2023*. <https://www.internal-displacement.org/global-report/grid2023/>
- Iderawumi, M. (2022, únor 9). *RSA takes Charge of the Rwanda Climate Observatory Project*. Space in Africa. <https://africanews.space/rsa-takes-charge-of-the-rwanda-climate-observatory-project/>
- IGCP. (b.r.). *International Gorilla Conservation Programme: Threats*. Získáno 23. leden 2024, z <https://igcp.org/mountain-gorillas/threats/>
- International Committee of the Red Cross. (1998). Guiding principles on internal displacement. *International Review of the Red Cross*, 324.
<https://www.icrc.org/en/doc/resources/documents/article/other/57jpgl.htm>
- JICA. (2017). *Project for Master Plan on Logistics in Northern Economic Corridor: Final Report (Volume 3)*. <https://openjicareport.jica.go.jp/pdf/12291803.pdf>
- Kabananukye, K. I. B. (2011). Ethnic-Racial Minorities: Movement Towards Political Inclusion: The Case of the Batwa in Uganda. In H. Majamba (Ed.), *Towards a Rights Sensitive East African Community: The Case of Ethnic and Racial Minorities* (s. 268–324). Fountain Publishers.
<https://nru.uncst.go.ug/handle/123456789/6131?show=full>

- Kagumba, A. K. (2021). The Batwa Trail: developing agency and cultural self-determination in Uganda through Indigenous tourism and cultural performance. *AlterNative*, 17(4), 514–523. <https://doi.org/10.1177/11771801211058503>
- Kakuru, P. K. (2020). *BATWA CENSUS 2020 REPORT: Covering the Districts of Kanungu, Kisoro, Kabale and Rubanda*. <https://bwinditrust.org/wp-content/uploads/2021/12/BMCT-Indigenous-Batwa-Census-Report-2020.pdf>
- Kalimba, Z. (2001). The situation of the Batwa forest dwellers and conservation of the Volcanoes National Park and Nyungwe Natural Forest. In *From principles to practice: Indigenous peoples and protected areas in Africa*.
- Kidd, C. (2008). *Development discourse and the Batwa of south west Uganda* [PhD, University of Glasgow]. <http://theses.gla.ac.uk/http://theses.gla.ac.uk/169/>
- Kiggundu, A. T., Mukiibi, S., Eriaku, W., Nakanwagi, O., & Aliamo, E. (2022). *LAND MANAGEMENT HANDBOOK: POPULAR VERSION*. <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/uganda/19609.pdf>
- Kokunda, S., Nahabwe, H., Nahamya, J., Niwamanya, S., Mazirwe, R., Gougasa, S., Kemigisha, E., & Redvers, N. (2023). Batwa Indigenous Peoples forced eviction for “Conservation”: A qualitative examination on community impacts. *PLOS Global Public Health*, 3(8). <https://doi.org/10.1371/journal.pgph.0002129>
- Kosjuková, G., & Plášilová, L. (2020). Diagnóza - Environmental Grief. *Počitek*, 2. https://kps.ff.cuni.cz/wp-content/uploads/sites/52/2020/05/Pocitek_02_2020_final.pdf
- Laudati, A. (2010). Ecotourism: The modern predator? implications of gorilla tourism on local livelihoods in Bwindi impenetrable national park, Uganda. *Environment and Planning D: Society and Space*, 28(4), 726–743. <https://doi.org/10.1068/d15708>
- Lewis, J. (2000). *The Batwa Pygmies of the Great Lakes Region*. https://www.academia.edu/5105644/The_Batwa_Pygmies_of_the_Great_Lakes_Region_Minority_Rights_Group_International_AN_MRG_INTERNATIONAL_REPORT
- Litchfield, C. A. (2008). *Responsible Tourism: A Conservation Tool or Conservation Threat?* (s. 107–127). https://doi.org/10.1007/978-0-387-70721-1_4
- Maekawa, M., Lanjouw, A., Rutagarama, E., & Sharp, D. (2013). Mountain gorilla tourism generating wealth and peace in post-conflict Rwanda. *Natural Resources Forum*, 37(2), 127–137. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/1477-8947.12020>

- Masozera, A. B., Lawson, C., Liokatis, T., Kayijamahe, C., Makambo, W., & Mbayahi, A. (2019). *IGCP STRATEGIC PLAN 2018 – 2024*. <https://igcp.org/content/uploads/2020/09/IGCP-Strategic-Plan-2018-2024.pdf>
- McNeilage, A., Robbins, M. M., Gray, M., Olupot, W., Babaasa, D., Bitariho, R., Kasangaki, A., Rainer, H., Asuma, S., Mugiri, G., & Baker, J. (2006). Census of the mountain gorilla *Gorilla beringei beringei* population in Bwindi Impenetrable National Park, Uganda. *ORYX*, *40*(4). <https://doi.org/10.1017/S0030605306001311>
- Mehta, H., & Katee, C. (2005). *Virunga Massif Sustainable Tourism Development Plan*. https://www.academia.edu/download/60593464/VirungaTourismMasterPlan_Final_Report20190914-126215-nohajj.pdf
- Muresherwa, G., Amony, I., Gervase Iwu, C., & Nokubonga Dube, C. (2020). The impact of mountain gorilla tourism: A residents' perspective. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, *9*(2). https://www.researchgate.net/publication/342765992_The_impact_of_mountain_gorilla_tourism_A_residents%27_perspective?enrichId=rgreq-052b5515e251006857d911b970d980a4-XXX&enrichSource=Y292ZXJQYWdlOzM0Mjc2NTk5MjtBUzo5MTA5ODQxNjQxNDcyMDFAMTU5NDIwNjk1ODcwNw%3D%3D&el=1_x_3&_esc=publicationCoverPdf
- Namara, A. (2015). *Tourism-related employment of local people around Bwindi Impenetrable National Park, Uganda*. <https://www.iied.org/sites/default/files/pdfs/migrate/G03942.pdf>
- Neiman, S. (2023, červen 3). 'We need peace': M23 war displaces DRC residents yet again. Al Jazeera. <https://www.aljazeera.com/features/2023/6/3/we-need-peace-m23-war-displaces-drc-residents-yet-again>
- Nielsen, H., & Spenceley, A. (2010). The Success of Tourism in Rwanda: Gorillas and More. In *Natural Resources* (Roč. 5, Číslo 16).
- NISR. (2023). *Rwanda Statistical Yearbook 2023*. <https://www.statistics.gov.rw/statistical-publications/subject/statistical-yearbook/reports>
- Nyatanyi, T. (2019). *Understanding Barriers to Accessing Healthcare Among the Most Deprived of the Deprived - the Case of the Batwa in Southwestern Uganda* [Master's thesis, Harvard University]. <https://nrs.harvard.edu/URN-3:HUL.INSTREPOS:37364902>
- Organisation of African Unity. (1969). *African Convention on the Conservation of Nature and Natural Resources*. https://au.int/sites/default/files/treaties/7763-treaty-0003_-_african_convention_on_the_conservation_of_nature_and_natural_resources_e.pdf

- Otsuka, R., & Yamakoshi, G. (2020). Analyzing the popularity of YouTube videos that violate mountain gorilla tourism regulations. *PLoS ONE*, *15*(5).
<https://doi.org/10.1371/journal.pone.0232085>
- Overeem, P. (1995). *A report of the UNPO Mission with APB, Investigating the situation of the Batwa People of Rwanda*.
- Plumptre, A., Nixon, S., Caillaud, D., Hall, J. S., Hart, J. A., Nishuli, R. A., & Williamson, E. A. (2016). *Gorilla beringei ssp. graueri*. *The IUCN Red List of Threatened Species*.
<https://doi.org/10.2305/IUCN.UK.2016-2.RLTS.T39995A17989838.en>
- Plumptre, A. J., & Williamson, E. A. (2010). Conservation-oriented research in the Virunga region. In *Mountain Gorillas*. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511661631.015>
- Robbins, M., Roy, J., Wright, E., Kabano, P., Robbins, M. M., Kato, R., Basabose, A., Tibenda, E., Vigilant, L., Gray, M., & Direkthilfe, R. (2011). *Bwindi Mountain Gorilla Census 2011-Summary of Results*. <https://www.researchgate.net/publication/343513754>
- Rodriguez, N. D. (2021). Consequences of conservation-induced displacement: A case study with Batwa participants in Southwest Uganda. In *University of Colorado Colorado Springs*.
<https://static1.squarespace.com/static/5be066eca9e028fe088be707/t/60ec6cf66ad76c09748e233b/1626107131916/Natalie+Thesis+Final.pdf>
- Sabuhoro, E., Wright, B., Munanura, I. E., Nyakabwa, I. N., & Nibigira, C. (2021). The potential of ecotourism opportunities to generate support for mountain gorilla conservation among local communities neighboring Volcanoes National Park in Rwanda. *Journal of Ecotourism*, *20*(1), 1–17. <https://doi.org/10.1080/14724049.2017.1280043>
- Sarmiento, E. E., Butynski, T. M., & Kalina, J. (1996). Gorillas of Bwindi-Impenetrable forest and the Virunga Volcanoes: Taxonomic implications of morphological and ecological differences. *American Journal of Primatology*, *40*(1). [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1098-2345\(1996\)40:1<::AID-AJP1>3.0.CO;2-1](https://doi.org/10.1002/(SICI)1098-2345(1996)40:1<::AID-AJP1>3.0.CO;2-1)
- Shaffer, M. S. (2015). A Transnational Wildlife Drama: Dian Fossey, Popular Environmentalism, and the Origins of Gorilla Tourism. *Source: American Quarterly*, *67*(2), 317–352.
<https://www.jstor.org/stable/43823079>
- Schaller, G. B. (1966). *Rok mezi gorilami* (Kolumbus). Mladá Fronta.
- Stein, J. (2014). „GORILLA FRIENDLY” TOURISM ECOLABEL CERTIFICATION: Feasibility Report & Stakeholder Consultation Summary. <https://wildlifefriendly.org/wp-content/uploads/2015/09/Gorilla-Friendly-Executive-Summary-2014.pdf>

- Steward, K. (b.r.). *History of Mountain Gorilla Research*. Berggorilla & Regenwald Direkthilfe e.V. Získáno 10. leden 2024, z <https://www.berggorilla.org/en/gorillas/general/history/articles-history/history-of-mountain-gorilla-research/>
- Tapper, R. (2006). *Wildlife Watching and tourism: A study on the benefits and risks of a fast growing tourism activity and its impacts on species*. https://www.researchgate.net/publication/268036486_Wildlife_Watching_and_Tourism_A_Study_on_the_Benefits_and_Risks_of_a_Fast_Growing_Tourism_Activity_and_its_Impacts_on_Species
- The Growth Lab at Harvard University. (b.r.). *The Atlas of Economic Complexity*. Získáno 26. březen 2024, z <http://www.atlas.cid.harvard.edu/>
- The Kellermann Foundation. (b.r.). *Batwa Community Development*. Získáno 7. březen 2024, z <https://www.kellermannfoundation.org/our-work/batwa-community-development>
- Tumusiime, D. M., & Svarstad, H. (2011). A local counter-narrative on the conservation of mountain gorillas. *Forum for Development Studies*, 38(3). <https://doi.org/10.1080/08039410.2011.610000>
- Twinamatsiko, M., Nizette, P., Baker, J., Mutabaazi, H., Masozera, A. B., & Roe, D. (2019). *Beyond gorillas: Local economic development through tourism at Bwindi Impenetrable National Park*. <http://pubs.iied.org/17648IIEDwww.iied.org@iiedwww.facebook.com/theIIED>
- UBOS. (2005). *MIGRATION AND TOURISM: Report VI (2005 – 2009)*. https://www.ubos.org/wp-content/uploads/publications/03_2018migration2005_09.pdf
- UBOS. (2008). *MIGRATION AND TOURISM: Report IV (2002 – 2006)*. https://www.ubos.org/wp-content/uploads/publications/03_2018migrepo2002-2007.pdf
- UBOS. (2022). *ANNUAL MIGRATION AND TOURISM REPORT 2021*. https://www.ubos.org/wp-content/uploads/publications/08_2022Migration_and_Tourism_report_2021.pdf
- UNESCO. (2012, březen 13). *World Heritage Centre expresses concern regarding aeromagnetic and aerogravimetric explorations at Virunga National Park (DRC)*. UNESCO: World Heritage Convention. <https://whc.unesco.org/en/news/849>
- Urgewald e.V. (2023, květen 12). *Oil in the Congo Basin: A Carbon Sink Under the Hammer*. Global Oil & Gas Exit List. <https://gogel.org/oil-congo-basin-carbon-sink-under-hammer#s-15503>
- Virunga National Park. (b.r.-a). *About Virunga: History*. Získáno 31. leden 2024, z <https://virunga.org/about/>
- Virunga National Park. (b.r.-b). *Eastern Lowland Gorillas (Grauer's Gorilla)*. Získáno 11. prosinec 2023, z <https://virunga.org/wildlife/primates/eastern-lowland-gorilla/>

- Virunga National Park. (b.r.-c). *The circumstances around snares*. Ziskáno 23. leden 2024, z <https://virunga.org/conservation/desnaring/>
- Warrilow, F. (2008). *The right to learn: Batwa education in the Great Lakes Region of Africa*. Minority Rights Group International. <https://minorityrights.org/app/uploads/2024/01/download-591-the-right-to-learn-batwa-education-in-the-great-lakes-region-of-africa.pdf>
- Watts, D. P. (1984). Composition and variability of mountain gorilla diets in the Central Virungas. *American Journal of Primatology*, 7(4). <https://doi.org/10.1002/ajp.1350070403>
- Watts, D. P. (1988). Environmental influences on mountain gorilla time budgets. *American Journal of Primatology*, 15(3). <https://doi.org/10.1002/ajp.1350150303>
- Weber, A., Kalema-Zikusoka, G., & Stevens, N. J. (2020). Lack of Rule-Adherence During Mountain Gorilla Tourism Encounters in Bwindi Impenetrable National Park, Uganda, Places Gorillas at Risk From Human Disease. *Frontiers in Public Health*, 8(1). <https://doi.org/10.3389/fpubh.2020.00001>
- Woodburn, J. (1982). Egalitarian Societies. In *Source: Man* (Roč. 17, Číslo 3). <https://libcom.org/article/egalitarian-societies-james-woodburn>
- Zaninka, P. (2001). The Impact of (Forest) Conservation on Indigenous Peoples: the Batwa of South-western Uganda: A Case Study of the Mgahinga and Bwindi Impenetrable Forest Conservation Trust. *Forest Peoples Programme*.